

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Charlotta Hellberg

Att undanröja villkorlig dom som förenats med samhällstjänst

- En studie av systemet och dess förenlighet
med likabehandlingsprincipen

Examensarbete
30 högskolepoäng

Handledare
Helén Örnemark Hansen

Straffrätt

Vårterminen 2012

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRORD	3
FÖRKORTNINGAR	4
1 INLEDNING	5
1.1 Syfte	5
1.2 Metod, material och teori	5
1.3 Avgränsningar	6
1.4 Disposition	7
2 ATT KOMBINERA VILLKORLIG DOM MED SAMHÄLLSTJÄNST	8
2.1 En kort historik	8
2.2 Påföljdens utformning	10
2.2.1 Inledning	10
2.2.2 Om påföljden	10
2.2.3 När utdöms samhällstjänst?	11
2.2.4 Lämplighetsprövning	14
2.2.5 Straffmätning	15
2.2.6 Sammanfattning	17
2.3 Vad händer sedan?	18
2.4 Undanröjande	20
2.4.1 Inledning	20
2.4.2 Alternativ till undanröjande	22
2.4.3 Undanröjandet	23
2.4.3.1 Väckande av talan	23
2.4.3.2 Prövning av ansökan om undanröjande	23
2.4.3.3 Misskötsamhet – vad är det?	24
2.4.3.4 Det andra påföljdsvalet	25
2.4.3.5 Den andra straffmätningen	26
2.4.3.6 Efter beslutet	27
2.4.4 Siffror från BRÅ	28
2.4.5 Sammanfattning	29
2.5 Ett påföljdssystem i förändring	30

3	RÄTTSFALLSTUDIE	31
3.1	Inledning	31
3.2	Rättsfallen	33
3.2.1	Ystads tingsrätt	33
3.2.1.1	Mannen som tappade sugen	33
3.2.1.2	Rattfylleristen från Ystad	33
3.2.1.3	Det dolda missbruket	34
3.2.2	Kristianstads tingsrätt	34
3.2.2.1	Mannen som flyttade	34
3.2.2.2	Det försvunna arbetsstatist	35
3.2.2.3	Det längsta straffet	35
3.2.3	Hässleholms tingsrätt	36
3.2.3.1	Den passive hässleholmaren	36
3.2.3.2	Den sjuke hunden	36
3.2.3.3	En långvarig utlandsvistelse	36
3.2.4	Blekinge tingsrätt	37
3.2.4.1	Den ofredande som ville vara ifred	37
3.2.4.2	Den våldsamme rattfylleristen	37
3.2.5	Kalmar tingsrätt	38
3.2.5.1	Mannen som bara talade med tingsrätten	38
3.2.5.2	Spritfabriken	38
3.2.5.3	Pizzabagaren som outsourcade	38
3.2.5.4	Mannen som kontaktades av frivården	39
3.2.5.5	Rattfylleristen från Kalmar	39
3.2.5.6	Mannen som uteblev	39
3.2.5.7	Biltvätten	40
3.2.5.8	När hovrätten inte höll med	40
3.2.5.9	Mannen som ville ha skyddstillsyn	40
3.2.5.10	Den stora stölden	41
3.2.5.11	Den enda kvinnan	41
3.2.5.12	Språkliga förbistringar	42
3.2.5.13	Fallet som kom tillbaka	42
3.3	Allmänna kommentarer till rättsfallen	43
3.4	Hur allvarlig är en allvarlig misskötsamhet?	45
3.5	Den nya påföljden	49
4	INTERVJUER	51
4.1	Inledning	51
4.2	Förarbetsförfattaren	52
4.2.1	Introduktion	52
4.2.2	Intervju	52
4.3	Domstolen	53
4.3.1	Introduktion	53
4.3.2	Intervju	53
4.3.3	Avslutande kommentar	55
4.4	Kriminalvården	56
4.4.1	Introduktion	56

4.4.2	Intervju	56
4.4.3	Avslutande kommentar	59
5	ANALYS	60
5.1	Inledning	60
5.2	Villkorlig dom med samhällstjänst	61
5.2.1	Hur förenas villkorlig dom med samhällstjänst?	61
5.2.2	Lämplighetsbedömning	61
5.2.3	Samtycke	62
5.3	Undanröjande	63
5.3.1	Hur undanröjs en villkorlig dom med samhällstjänst?	63
5.3.2	Villkorlig dom och skyddstillsyn	63
5.3.3	Ny brottslighet	64
5.4	Misskötsamhet	66
5.4.1	Hur allvarlig misskötsamhet krävs för ett undanröjande?	66
5.4.2	Gränsen mellan 27 kap. 2 a § 3 st och 27 kap. 6 § 3 BrB	66
5.4.3	En brist på riktlinjer	68
5.5	Den nya påföljden	70
5.5.1	Vad ersätter villkorlig dom med samhällstjänst i praktiken?	70
5.5.2	Annan påföljd än fängelse	70
5.5.3	Straffets längd	71
5.6	Avslutning	72
	BILAGA A	74
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	76
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	77

Summary

In the beginning of the 1990's community service was introduced at a couple of Swedish courts as an experiment. It was to be a compliment to probation and together the two were supposed to be considered the equivalent in harshness of a shorter prison sentence. After a few years the experiment was extended to all Swedish courts and by the end of the decade community service was made a permanent part of the Swedish penal code. It also became possible not only to couple community service with probation but also with a suspended sentence.

One of the main reasons for adopting such a penalty was to limit the number of prison sentences, partly because of strictly financial reasons but also to avoid the harmful effects an imprisonment can entail. The new penalty needed to be a credible alternative to such a sentence. A probation – or for that matter a suspended sentence – did not on its own live up to this, but combined with community service it could reach a harshness that could equal that of a shorter prison sentence.

Community service differs from other penalties in that it requires a certain amount of cooperation from the sentenced person in order to be executed. In case the person refuses to contribute it is not possible to execute a community service by force. This means that in a few cases the penalty has to be revoked and replaced by another. This leads to another problem which is that some of the assessments that are done – both in the sentencing and revoking of a sentence including community service – are to a certain degree based on the subject's personal characteristics. Is it then possible that such a system does not come into conflict with the principle of equal treatment and its requirements of consistency, predictability, lack of arbitrariness and that equal cases are treated equally?

This will be investigated below, first of all by a description of the system for adjudging a suspended sentence with community service, as well as the system for revoking the same sentence. Thereafter a series of court rulings will be examined and after that a couple of interviews with people who in their line of work come in contact with community service will be presented. Last but not least is an analysis in which it will be established that even though the system does not conflict the principle of equal treatment in practice in most cases there are some points on which its compatibility with the principle can be questioned.

Sammanfattning

Under det tidiga 1990-talet införde man samhällstjänst som försöksverksamhet vid ett antal tingsrätter i Sverige. Samhällstjänst var då en föreskrift som skyddstillsyn kunde förenas med, och skulle på så vis bilda en påföljd som i viss mån motsvarade ett fängelsestraff i stränghet. Efter ett par år kom försöksverksamheten att utvidgas till att omfatta samtliga svenska domstolar, och i slutet på 1990-talet gjordes det till ett permanent inslag i det svenska påföljdssystemet. I samband med detta kom man även att utvidga tillämpningsområde för samhällstjänst på så vis att det inte bara var skyddstillsyn utan även villkorlig dom som kunde förenas med en föreskrift om samhällstjänst.

Ett av de starkaste skälen för att införa påföljden var att man ville begränsa antalet fängelsestraff som dömdes ut, dels av rent ekonomiska skäl men även för att undvika de skadliga effekter som en anstaltsvistelse ofta kan ha, och behövde således en påföljd som kunde utgöra ett trovärdigt alternativ till ett fängelsestraff. Skyddstillsyn – eller för den delen villkorlig dom – ansågs inte på egen hand kunna uppfylla detta krav, men om man förenade påföljden med en föreskrift om samhällstjänst kunde man uppnå nödvändig stränghet för att påföljden skulle kunna anses motsvara ett kortare fängelsestraff.

Samhällstjänst skiljer sig från andra påföljder på så vis att det för verkställa påföljden krävs att den dömda själv medverkar. En samhällstjänst kan inte verkställas tvångsvis om den dömda vägrar utföra det arbete som påföljden innebär. Detta medför att påföljden i vissa fall måste avbrytas, undanröjas och ersättas med en annan, vanligtvis fängelse. Ett annat problem detta medför är att vissa av de bedömningar som ska göras, både vid utdömmande och undanröjande av påföljden, grundas på den tilltalades eller dömdes personliga egenskaper. Är det då möjligt att ett sådant system inte strider mot de krav på konsekvens, förutsebarhet, frihet från godtycklighet och att lika fall behandlas lika som ställs upp i likabehandlingsprincipen?

Nedan kommer detta att utredas. Inledningsvis ges en redogörelse dels för systemet för utdömmande av påföljden, del för systemet vid undanröjande av densamma. Sedan behandlas en rad rättsfall där domstolar tillämpat dessa bestämmelser och därefter presenteras ett par intervjuer med personer vilka i sitt arbete kommer i kontakt med påföljden. Avslutningsvis kommer en analys i vilken konstateras att även om problemet oftast inte medför några problem i praktiken finns det ändå ett par punkter på vilka systemets förenlighet med likabehandlingsprincipen kan ifrågasättas.

Förord

Det finns ett par personer utan vilkas hjälp denna uppsats aldrig hade funnits och som jag därför vill rikta ett särskilt tack till. Min familj och mina vänner för att de inte bara stått ut med utan även stöttat mig under mitt uppsatsskrivande. Min handledare, Helén, för hennes oändliga tålamod. Tingsrätterna som försett mig med underlag i form av beslut, och särskilt personalen på Blekinge tingsrätt som därutöver även gett mig idéer och inspiration. Fredrik Wersäll för att han delat med sig av sina tankar. Karoline Fridolf som besvarat alla mina frågor – även de allra dumaste. Och slutligen herrarna på frivården i Malmö, som engagerat sig mer i min uppsats än man kunnat drömma om.

Malmö, mars 2012
Charlotta Hellberg

Förkortningar

BrB	Brottsbalken
BRÅ	Brottsförebyggande rådet
EKMR	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
JT	Juridisk tidskrift
KVFS	Kriminalvårdens författningssamling
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv avd I
NTfK	Nordisk tidskrift för kriminalvetenskap
RB	Rättegångsbalken
RH	Rättsfall från hovrätterna
SvJT	Svensk juristtidning

1 Inledning

1.1 Syfte

Syftet med denna framställning är att försöka redogöra för ett snårigt område, nämligen undanröjande av villkorlig dom som förenats med samhällstjänst. Under sommaren 2011 tjänstgjorde jag som sommarnotarie vid Blekinge tingsrätt och var då som föredragande i just ett sådant mål. Problemet var bara det att i detta mål framstod den alternativa påföljden fängelse som föga lämplig och frågan uppstod då om det var möjligt – och i så fall i vilken utsträckning – att ersätta den tidigare påföljden med annat än fängelse. I samband med detta väcktes även en rad frågor rörande detta systems förenlighet med den så grundläggande likabehandlingsprincipen: kan lika fall verkligen behandlas lika när en individs personliga egenskaper ska utgöra en del av bedömningen? Och kan denna bedömning verkligen ske på ett konsekvent och icke-godtyckligt sätt?

Fyra frågor ska besvaras. Den första av dessa är *hur villkorlig dom förenas med samhällstjänst*, vilket ska ge en djupare förståelse för varför påföljden till att börja med dömts ut. Den andra frågan är *hur en villkorlig dom med samhällstjänst undanröjs*. Den tredje frågan som ska besvaras är *hur allvarlig misskötsamhet som krävs för att en villkorlig dom med samhällstjänst ska undanröjas*. Den fjärde och sista frågan är *vad som i praktiken ersätter villkorlig dom med samhällstjänst vid undanröjande*.

1.2 Metod, material och teori

Jag har valt att använda mig av tre metoder varav den första är vad som brukar benämnas ”klassisk rättsdogmatisk metod”, det vill säga en studie av lagtext, avgöranden från HD och i viss mån även hovrätt vilka vanligtvis hänvisas till och kan betraktas som vägledande, samt förarbeten och doktrin. På detta vis ska de två första underfrågorna besvaras: hur man förenar villkorlig dom med samhällstjänst samt hur man undanröjer densamma. Materialet i denna del består framförallt av lagtext samt förarbeten; både från tiden när man började med samhällstjänst i Sverige i form av försöksverksamhet och från tiden när man gjorde det till ett permanent inslag i det svenska påföljdssystemet. Från doktrinen studeras bland annat *Brottsbalkskommentarerna* och Sterzels *Påföljdspraxis* samt Borgekes *Att bestämma påföljd för brott*. Till viss behjälplighet har även BRÅ:s rapporter rörande samhällstjänst varit.

Den andra metoden är empirisk med fallstudier. Denna del ska besvara de två senare underfrågorna, nämligen vad som krävs för att en villkorlig dom med samhällstjänst ska undanröjas och vad den då ersätts med. 24 olika rättsfall från fem slumpvis valda tingsrätter (Ystads, Kristianstads,

Hässleholms, Blekinge och Kalmar tingsrätt) granskas och analyseras. Två av besluten har överklagats till högre instans och i de fallen kommer även dessa beslut att studeras. De utvalda rättsfallen utgör samtliga mål rörande undanröjande av villkorlig dom förenad med samhällstjänst som avgjorts vid dessa tingsrätter under åren 2010 – 2011. Omständigheterna och domskälen i dessa mål refereras kortfattat för att sedan analyseras och även sammanfattas i en tabell.

Sedan har jag även valt att genomföra intervjuer med personer som på olika vis kommer i kontakt med påföljden villkorlig dom med samhällstjänst i sin yrkesutövning. Som metod har i denna del kvalitativ forskningsintervju använts, det vill säga att svaren har vuxit fram genom ett samspel mellan intervjuare och intervjuperson.

Jag har haft min utgångspunkt i likabehandlingsprincipen. Detta blir särskilt tydligt i analysen men kommer även genomsyra de andra delarna av framställningen. Med likabehandlingsprincipen, som den definierats av Helén Örnemark Hansen¹, avses att lika fall ska behandlas lika, ett krav på konsekvens samt frihet från godtyckliga bedömningar. Till detta räknar jag även ett krav på förutsebarhet som innebär att det vid tiden för huvudförhandling eller motsvarande ska stå tämligen klart vilka faktorer som kommer bli avgörande för utgången.

1.3 Avgränsningar

Den ovan nämnda studien är begränsad till att behandla undanröjande av villkorlig dom som kombinerats med samhällstjänst. Detta innebär att varken undanröjande av skyddstillsyn som kombinerats med samhällstjänst eller villkorlig dom som förenats med annan kompletterande påföljd – såsom böter eller föreskrift om att den dömde ska gottgöra målsäganden – kommer att behandlas. Begränsningarna är framförallt av utrymmesskäl, men beror även på att systemet för reaktioner vid misskötsamhet av skyddstillsyn med samhällstjänst skiljer sig från det nedan behandlade systemet på så vis att det i görligaste mån är en sak som klaras av inom kriminalvården.

De alternativ som finns till undanröjande i 27 kap. 6 § 1 och 2 BrB – att meddela varning eller föreskrift enligt 27 kap. 5 § BrB – kommer enbart att presenteras som just alternativ till ett undanröjande och behandlas således inte enskilt. På samma vis kommer andra bestämmelser enligt vilka man kan undanröja villkorlig dom med samhällstjänst, såsom 27 kap. 2 a § 3 st och 32 kap. 2 a § BrB, enbart presenteras i korthet.

Den empiriska undersökningen är geografiskt begränsad till ovannämnda tingsrätters domssagor och avser enbart mål som avgjorts under tiden 2010 – 2011.

¹ NTFK 2011:3 s. 267, s. 269

1.4 Disposition

Uppsatsen består av fyra olika delar. Den första delen är av deskriptiv natur och inleds med en kort historik, varefter följer en beskrivning av hur påföljden villkorlig dom med samhällstjänst är uppbyggd och hur den döms ut. Därefter kommer systemet för att undanröja densamma att behandlas vilket avslutas med en beskrivning av Brottsförebyggande rådets undersökningar på området. Sist i den deskriptiva delen kommer en framåtblick där innehållet i den påföljdsutredning, som ska presenteras senare i vår, kortfattat beskrivs i de delar som berör samhällstjänst.

I den andra delen redogörs för hur bestämmelserna faktiskt kommit att tillämpas av svensk domstol. Först beskrivs de fall vilka utgör grunden för fallstudien varefter dessa sammanfattas i en tabell och slutligen kommenteras utifrån de två senare underfrågorna.

I del tre presenteras de intervjuer som genomförts. Av dessa presenteras först en intervju med en förarbetsförfattare, därefter en intervju med en representant för domstolarna och avslutningsvis kriminalvården.

Den fjärde och avslutande delen utgörs av en analys. De frågor om systemets förenlighet med likabehandlingsprincipen som väckts under uppsatsens gång kommer här att vidareutvecklas för att resultera i ett slutligt svar.

2 Att kombinera villkorlig dom med samhällstjänst

2.1 En kort historik

Först ska påföljden villkorlig dom med samhällstjänsts framväxt skildras för att ge en bakgrund till den idag gällande lagstiftningen. På så vis ges även en inblick i vilka straffteorier som påverkat påföljdens utveckling till vad den är idag.

Villkorlig dom infördes i det svenska påföljdssystemet i början av 1900-talet och innebar då att verkställigheten av utdömt fängelsestraff eller straffarbete villkorades. "Villkoret" var att den dömda under tre års tid inte gjorde sig skyldig till ny brottslighet. Om den dömda lyckades undvika detta kunde han eller hon undgå att det straff som dömts ut kom att verkställas.²

När brottsbalken infördes 1965 fick villkorlig dom mer eller mindre samma utformning som den har än idag. Under denna tid präglades straffrättsteorierna av ett prognos- och behandlingstänkande.³

Under 1980-talet började man diskutera om man skulle införa samhällstjänst i påföljdssystemet och ett antal lagförslag om detta lades fram, men röstades ner. Det var först 1989 som ett av förslagen rörande samhällstjänst antogs. Förslaget innebar att samhällstjänst infördes som försöksverksamhet vid ett par svenska tingsrätter.⁴

Den svenska formen av samhällstjänst var inspirerad av andra länders utformning av påföljden där varianter av samhällstjänst hade funnits en längre tid. Framförallt kom de danska och norska formerna av samhällstjänst att bli förebilder då man i dessa länder hade infört samhällstjänst som försöksverksamhet med lyckade resultat.⁵

Lag (1989:928) om samhällstjänst föreskrev att när man dömda en person till skyddstillsyn var det möjligt att förena påföljden med en föreskrift om att personen skulle utföra oavlönat arbete på mellan 40 och 200 timmar, under förutsättning att personen förklarat sig villig att utföra sådant arbete. Således var det vid samhällstjänstens införande inte en fråga om att kombinera villkorlig dom med samhällstjänst utan denna föreskrift kunde enbart kombineras med skyddstillsyn.

² Strahl, s. 7 f

³ Borgeke, Vilka grundtankar bör gälla för påföljdsbestämning?, s. 109

⁴ Prop. 1989/90:7 s. 7

⁵ Prop. 1989/90:7 s. 4

1993 kom försöksverksamheten att utvidgas till att omfatta samtliga svenska domstolar. Försöksverksamheten övergick då från att betraktas som just en försöksverksamhet till att vara en temporär lösning i väntan på att samhällstjänst gjordes till en permanent påföljdsform.⁶

Först 1998 infördes samhällstjänst som en permanent påföljd och togs i och med det upp i brottsbalken. Samtidigt gjordes även vissa ändringar av påföljdens utformning. Det blev utöver skyddstillsyn även möjligt att förena villkorlig dom med samhällstjänst och antalet timmar som högst kunde dömas ut höjdes till 240 timmar.

Ett av skälen till att man valde att utvidga möjligheten att förena inte bara skyddstillsyn utan även villkorlig dom med samhällstjänst var att man under försöksverksamheten insett att lika brott ledde till olika påföljd. Eftersom det krävs ett övervakarbehov för att någon skulle dömas till skyddstillsyn innebar det att personer vilka saknade övervakarbehov inte kunde dömas till samhällstjänst utan enbart fängelse. Personer vilka gjort sig skyldiga till motsvarande brottslighet men *hade* behov av övervakare kunde undgå att placeras på anstalt genom möjligheten att förena skyddstillsyn med samhällstjänst.⁷

När samhällstjänsten gjordes permanent hade man övergett synen på påföljder som en form av behandling och slagorden var nu istället proportionalitet, rättvisa, klarhet, förutsebarhet och humanitet.⁸

⁶ Prop. 1997/98:96, s. 83 f.

⁷ Prop. 1997/98:96, s. 85 f.

⁸ Prop. 1997/98:96, s. 75

2.2 Påföljdens utformning

2.2.1 Inledning

Här ska den första av de fyra frågorna besvaras: hur förenas villkorlig dom med samhällstjänst? Detta för att klargöra vilka beslut som leder fram till påföljden och för att ge en ökad förståelse för vad en villkorlig dom med samhällstjänst består av. Kanske är det rentav så att när en villkorlig dom med samhällstjänst undanröjs har det funnits brister redan på detta stadium.

2.2.2 Om påföljden

Grunderna i en villkorlig dom är att den dömden ska vara skötsam och göra sitt bästa för att försörja sig själv. Detta ska ske under en prøvotid som varar två år. Därtill kommer även att den dömden ska betala eventuellt skadestånd som den brottsliga gärningen föranlett. Slutligen kan den villkorliga domen även förenas med en särskild föreskrift. En sådan föreskrift kan antingen innebära att den dömden får noggrannare instruktioner gällande hur och när ett eventuellt skadestånd ska betalas, att den dömden föreläggs att på annat vis avhjälpa en skada som denne orsakat genom sitt brottsliga handlande eller att han eller hon åläggs att utföra samhällstjänst.⁹

I dagsläget är det 27 kap. 2 a § BrB som reglerar hur en villkorlig dom kan förenas med samhällstjänst. Enligt paragrafens första mening kan rätten förordna att en villkorlig dom förenas med en föreskrift som innebär att den dömden ska utföra oavlönat arbete på mellan 40 och 240 timmar om denne förklarar sig villig att utföra sådant arbete. Paragrafens andra mening föreskriver att när rätten dömer ut villkorlig dom med samhällstjänst ska den i domslutet ange ett alternativstraff om fängelse istället hade valts som påföljd. I paragrafens tredje och sista mening står att rätten får ändra eller upphäva en föreskrift om samhällstjänst när så krävs, på talan av åklagare.

Att förena en villkorlig dom med samhällstjänst ska utgöra ett alternativ till att döma till fängelse. Detta innebär att påföljden enbart ska dömas ut då man annars skulle dömt till fängelse och ska således inte ses som en form av skärpning av villkorlig dom. När samhällstjänsten gjordes permanent uttalades dock en viss oro i förarbetena över att domstolar under försöksverksamheten troligtvis hade förenat – och även i fortsättningen skulle komma att förena – villkorlig dom med samhällstjänst även när det inte varit aktuellt med fängelse.¹⁰

Ett sätt att markera möjligheten att förena villkorlig dom med samhällstjänsts samband med fängelse är att domstolen ska ange det alternativa fängelsestraffet i domen. Detta anses även fungera som en sorts motivation för den dömden att faktiskt utföra samhällstjänsten då han eller

⁹ Jareborg, Zila, s. 43 f.

¹⁰ Prop. 1997/98:96, s. 87

hon ser vad som annars väntar. Därtill anses det tydliggöra för de jurister som har att bedöma domens innebörd.¹¹

När samhällstjänst först infördes som försöksverksamhet hoppades man att det skulle bli ett billigare och mer konstruktivt alternativ till fängelse; billigare på det viset att man inte behövde förvara den dömda på anstalt vilket vanligtvis medför höga kostnader, och konstruktiv på så vis att den dömda dels genom att utföra samhällstjänst hos ideella organisationer kom i kontakt med de personer i samhället som är mest utsatta, dels genom att den dömda kunde känna att denne utförde någon form av gottgörelse för den skada han eller hon orsakat samhället genom att begå brott. Det senare skälet skulle hjälpa både den dömda och samhället att förlikas med brottet.¹²

När domstol dömer till villkorlig dom finns det i 27 kap. 2 § BrB en presumtion för att den villkorliga domen ska förenas med dagsböter, men i de fall då den villkorliga domen förenas med samhällstjänst bryts denna presumtion då det anses att samhällstjänsten i normalfallet gör påföljden tillräckligt sträng. Det är dock inte uteslutet att en villkorlig dom som förenats med samhällstjänst även kan kombineras med dagsböter. Så kan vara fallet när det framstår som lämpligare att döma ut ett något lägre antal timmar samhällstjänst samt böter än ett högre antal timmar samhällstjänst och inga böter.¹³

I rättsfallet RH 2011:9 valde Hovrätten över Skåne och Blekinge att göra just det och förenade en villkorlig dom inte bara med samhällstjänst utan även med böter. En man hade gjort sig skyldig till bland annat olaga hot, egenmäktigt förfarande, häleri och vapenbrott. Tingsrätten hade för detta dömt honom till tre månaders fängelse, men hovrätten ansåg att även om det olaga hotets artvärde talade för fängelse var det inte så pass allvarligt att villkorlig dom med samhällstjänst var uteslutet. Hovrätten menade att ett av de olaga hoten (det hade förekommit två incidenter) på egen hand borde fått en påföljd bestående av villkorlig dom med samhällstjänst 75 timmar (alternativt två månaders fängelse), men att detta inte var tillräckligt för den samlade brottsligheten utan dömda även ut 50 dagsböter och bestämde det alternativa fängelsestraffet till tre månader.

2.2.3 När utdöms samhällstjänst?

Påföljdsvalet ska göras i sedvanlig ordning och domstolen har då att beakta 30 kap. 4 § BrB enligt vilken man ska göra sitt bästa för att undvika att döma ut en frihetsberövande påföljd samt i bedömningen beakta tre faktorer, nämligen brottets straffvärde och art samt om den dömda tidigare gjort sig skyldig till brott.

¹¹ Prop. 1997/98:96, s. 88

¹² Prop. 1989/90:7, s. 4

¹³ Jareborg, Zila, s. 43 f.

Det har föreslagits att rätten vid påföljdsvalet kan tänka sig att samhällstjänst inte finns, och bara i de fall då man i så fall kommer fram till att påföljden ska bestämmas till fängelse är det möjligt att istället bestämma påföljden till villkorlig dom med samhällstjänst.¹⁴

Vad gäller straffvärdet angav man redan i förarbetena till försöksverksamheten att någon annan påföljd än fängelse inte kunde komma i fråga annat än i undantagsfall då det översteg ett års fängelse.¹⁵ Detta kom sedan att bekräftas 1999, men då uppmuntrade man även till att döma ut samhällstjänst även när straffvärdet började närma sig ett år.¹⁶

Det har föreslagits att man i många fall istället för straffvärde ska läsa ordet straffmättningsvärde, eller rentav bestraffningsvärde, i 30 kap. 4 § BrB när man gör bedömningen om en villkorlig dom med samhällstjänst utgör en tillräckligt ingripande påföljd.¹⁷

I rättsfallet NJA 2000 s. 314 hade en 20-åring bland annat gjort sig skyldig till olaga frihetsberövande och olaga hot genom att ta sig in på ett socialförvaltningskontor och där hota bland andra personalen med pistol samt ta en ur personalen som gisslan. Högsta domstolen kom fram till att brottsligheten hade ett straffvärde motsvarande ett år, men att det med hänsyn till gärningsmannens låga ålder borde gå att begränsa tiden till åtta månaders fängelse. Fråga uppstod då om straffvärdet utgjorde ett hinder mot att döma honom till skyddstillsyn med samhällstjänst. Högsta domstolen kom fram till att så inte vore lämpligt utan att det borde vara det alternativa fängelsestraff vilket anges i domen som ligger till grund för denna bedömning och inte det teoretiska straffvärdet.

Även om så kallade artbrott vanligtvis leder till en påföljd bestående av fängelse utesluter inte detta att en person kan dömas till villkorlig dom med samhällstjänst i dessa fall. Även återfall talar normalt för fängelse, men i förarbetena till samhällstjänst uppgav man att det i vissa fall rentav kunde vara en fördel att döma till samhällstjänst när personen återfallit i brottslighet. Dock borde påföljden då vanligtvis bestämmas till skyddstillsyn i förening med samhällstjänst.¹⁸

I förarbetena till 1990 års lagstiftning såg man två olika kategorier av brottslingar som målgrupp för samhällstjänst. Den första gruppen var personer som återfallit i brottslighet (notera att det då enbart var skyddstillsyn som kunde förenas med samhällstjänst) av inte allt för allvarlig form, framförallt mindre allvarliga förmögenhets- och våldsbrott. Den andra gruppen var personer som gjort sig skyldiga till brott med ett lågt

¹⁴ SvJT 2000 s. 421, s. 427

¹⁵ Prop. 19989/90:7, s. 20

¹⁶ Prop. 1997/98:96, s. 96

¹⁷ SvJT 2000 s. 421, s. 426

¹⁸ Prop. 1997/98:96, s. 96 ff.

straffvärde, 14 dagar och upp till ett par månader, men där brottslighetens art talade för fängelse.¹⁹

Man betonade att det inte borde införas någon begränsning av samhällstjänstens tillämpningsområde vad gäller artbrott, utan att även brott med ett högt artvärde kunde leda till samhällstjänst istället för fängelse. Dock var man något skeptisk till hur lämplig påföljden kunde anses vara när det rörde sig om narkotikabrott, varför man uppmanade till en mer restriktiv tillämpning av samhällstjänst vid denna form av brottslighet, men samtidigt ville man inte helt utesluta möjligheten att döma någon som gjort sig skyldig till ett mindre allvarligt narkotikabrott till samhällstjänst. Däremot ansågs rattfylleri, som vanligtvis anses ha ett mycket högt artvärde, kunna leda till samhällstjänst.²⁰

Att även rattfylleri kan leda till samhällstjänst har senare bekräftats av Högsta domstolen i rättsfallet NJA 1997 s. 278 där en kvinna som genom att med 0,63 promille alkohol i utandningsluften köra en längre sträcka gjort sig skyldig till grovt rattfylleri dömdes till skyddstillsyn med 40 timmars samhällstjänst. Högsta domstolen menade att då det inte rörde sig om ett särskilt allvarligt alkoholmissbruk kunde samhällstjänst utdömas.

I två senare rättsfall, NJA 2000 s. 17 I respektive II, har Högsta domstolen utvecklat sin bedömning av huruvida rattfylleri ska anses ha så högt straffvärde att annan påföljd än fängelse är utesluten. Man konstaterade att utgångspunkten var att så är fallet, men när det finns särskilda skäl kan man välja en frivårdspåföljd istället. Bedömningen skulle göras utifrån omständigheterna vid brottet. Framförallt kunde en förhållandevis låg promillehalt samt att det förelegat liten trafikfara trots rattfylleri tala för frivårdspåföljd. I det första av de två fallen hade gärningsmannen framfört ett fordon en kortare sträcka, mitt i natten och haft en promillehalt på 0,62 i utandningsluften (1,24 i blodet). Man valde att döma honom till villkorlig dom med samhällstjänst 50 timmar och angav alternativstraffet till en månad. I det andra målet hade den dömda haft en promillehalt på 2,21 i blodet och framfört sitt fordon i centrala delar av en stad under vad som i allmänhet fick betraktas som mycket trafikosäkra former och Högsta domstolen fann med hänsyn till detta att han skulle dömas till en månads fängelse.

I ytterligare ett rättsfall har Högsta domstolen trätt tillbaka något från sitt resonemang i NJA 2000 s. 17 I och II. I rättsfallet NJA 2002 s. 653 hade en kvinna kört bil en kortare sträcka med en promillehalt i blodet på 1,61. Domstolen konstaterade här att eftersom det är av särskild vikt att det är allmänt känt att grovt rattfylleri kan leda till fängelse bör det sällan kunna bli aktuellt med frivårdspåföljd när promillehalten övertiger 1,5 i blodet. Därför dömdes Högsta domstolen, som visserligen inte var enhällig, kvinnan till en månads fängelse.

¹⁹ Prop. 1989/90:7, s. 19

²⁰ Prop. 1989/90:7, s. 20

Mened, som anses vara ett av de brott med högst artvärde och nästan uteslutande leder till fängelsestraff (se bland annat NJA 1996 s. 757), kan i vissa undantagsfall leda till samhällstjänst. Detta skedde i NJA 1999 s. 561 där en 16-årig flicka vittnat falskt vid en huvudförhandling rörande misshandel. För att en person som fyllt 21 år ska dömas till villkorlig dom med samhällstjänst i stället för fängelse när denne gjort sig skyldig till mened bör krävas exceptionella omständigheter.²¹ I rättsfallet slog man även fast att det inte var brottsrubriceringen som var avgörande för hur artvärdet skulle bedömas utan omständigheterna vid det enskilda brottet.

När man började med försöksverksamheten 1990 var samhällstjänst framförallt tänkt för unga lagöverträdare under 25 år vilka antogs kunna dra särskild nytta av denna påföljd då de på så vis kom i kontakt med personer utanför sin sedvanliga, och antaget destruktiva, umgängeskrets och då kunde finna goda förebilder. Samtidigt ville man inte utesluta att även äldre personer kunde dömas till samhällstjänst.²²

I förarbetena till den permanenta formen av samhällstjänst konstaterade man att det inte borde införas något hinder mot att döma personer över 25 år till samhällstjänst och tog på så vis ett visst avstånd från det tidigare uttalandet, men man medgav att påföljden kunde anses vara ”särskilt lämpad” för yngre lagöverträdare.²³

Det ska noteras att unga lagöverträdare, under 21 år, istället för samhällstjänst kan dömas till ungdomstjänst enligt 32 kap. 2 § BrB. Detta är en fristående påföljd som varken förenas med skyddstillsyn eller villkorlig dom och det rör sig då om oavlönat arbete på mellan 20 och 150 timmar. Påföljden saknar då den starka koppling till fängelse som en påföljd innehållande samhällstjänst har.

2.2.4 Lämplighetsprövning

Enligt 30 kap. 7 § 2 st BrB ska rätten som särskilda skäl för att döma till villkorlig dom istället för fängelse vid påföljdsvalet beakta att den tilltalade samtycker till att den villkorliga domen förenas med föreskrift om samhällstjänst och att den tilltalade med hänsyn till dennes personliga förhållanden och omständigheterna i övrigt kan anses lämplig för en sådan föreskrift.

För att en person ska kunna dömas till samhällstjänst krävs således att denna person av domstolen bedöms vara lämplig att utföra samhällstjänst. För att samhällstjänst ska vara en ”trovärdig” påföljd som accepteras av allmänheten krävs att den i de allra flesta fall faktiskt verkställs. På så vis blir lämplighetsbedömningen inte bara en utvärdering av hur väl lämpad personen är för samhällstjänst utan även en prövning av hur stor

²¹ SvJT 2000 s. 421, s. 427 f.

²² Prop. 1989/90:7 s. 14

²³ Prop. 1997/98:96 s. 99

sannolikheten är att personen faktiskt kommer att utföra samhällstjänsten och inte sätta sig på tvär. Detta innebär bland annat en granskning av den dömdes personliga förhållanden.²⁴

Det är vanligtvis en personutredning gjord av Kriminalvården som ligger till grund för beslutet huruvida en person är lämplig för samhällstjänst eller inte. Det slutliga beslutet fattas dock av domstol i samband med dom och det kan då inte uteslutas att domstolen kommer fram till att en person är lämplig för samhällstjänst även om det inte gjorts någon personutredning, så länge dennes personliga omständigheter blivit tillräckligt klarlagda.²⁵

Lämplighetsbedömningen ska göras utifrån samtliga relevanta omständigheter och utgången varierar således från fall till fall. Utgångspunkten är att personen ska leva under någorlunda ordnade förhållanden. Vanligtvis anses inte personer med missbruksproblem vara lämpade för samhällstjänst, men en missbruksproblematik måste inte helt utesluta samhällstjänst.²⁶

En viktig och avgörande del i lämpligheten är att personen samtyckt till att utföra samhällstjänst. En person som motsatt sig att utföra samhällstjänst kan inte dömas till en påföljd innehållande det. I förarbetena diskuterade man om det skulle strida mot Sveriges åtaganden enligt bland annat EKMR rörande tvångsarbete om man inte krävde den dömdes samtycke, men man kom fram till att det ändå inte vore möjligt att verkställa samhällstjänst tvångsvis utan att samtycke krävdes av rent praktiska skäl och att frågan således saknade relevans.²⁷

För att en person ska anses vara lämplig för samhällstjänst borde normalt krävas att denne är bosatt i riket, detta för att garantera verkställigheten av påföljden. Trots detta kom Högsta domstolen i rättsfallet NJA 2008 s. 503 fram till att en i Danmark bosatt person som gjort sig skyldig till grovt rattfylleri var lämplig för att dömas till villkorlig dom i förening med samhällstjänst. Anledningen var framförallt hans egen uppgift om att han var villig att utföra samhällstjänst i Sverige samt att Kriminalvården bedömt det vara möjligt i det aktuella fallet. Något principiellt hinder mot att döma personer med hemvist utom riket till samhällstjänst ansåg inte Högsta domstolen fanns.

2.2.5 Straffmätning

Det minsta antalet timmar som kan dömas ut är 40. Detta antal kom man fram till redan när samhällstjänst infördes på försök. Detta överensstämde väl med lägsta antalet timmar samhällstjänst som kunde ådömas i många andra länder och man ansåg att det inte vore möjligt att utföra något arbete

²⁴ Prop. 1997/98:96 s. 79

²⁵ Sterzel, s. 128

²⁶ Prop. 1997/98:96, s. 100

²⁷ Prop. 1997/98:96, s. 93 f.

av betydelse på kortare tid än så. Dessutom ansåg man det inte lämpligt med ett allt för lågt minimum eftersom påföljden trots allt skulle vara ett alternativ till fängelse.²⁸

Redan i samband med detta formulerades vissa tumregler för hur antalet timmar skulle bestämmas. Utgångspunkten skulle givetvis vara straffvärdet och man ansåg då att det minsta antalet timmar, det vill säga 40, borde motsvara ungefär en månads fängelse. Att döma ut fler timmar för brottslighet med ett straffvärde på en månads fängelse ansågs inte lämpligt. Det maximala antalet timmar, på den tiden 200, ansågs kunna dömas ut för brott med ett straffvärde på åtta till tolv månaders fängelse. Däremellan uppgav man att varje månads fängelse borde motsvara 25 timmar samhällstjänst.²⁹

När samhällstjänst gjordes permanent konstaterade man att domstolarna hade varit något försiktigare i utdömandet av antalet timmar än vad riktlinjerna förespråkade. Man beslutade då att det maximala antalet timmar skulle utökas till 240 och att detta skulle motsvara ungefär 11 månaders fängelse. Däremot fick minimum förbli 40 timmar. Däremellan skulle varje månad motsvaras av ungefär 20 timmars samhällstjänst istället för 25 timmar. Därutöver menade man att utöver brottslighetens straffvärde borde även den tilltalades personliga förhållanden och vilket ingripande domen i övrigt medför för denne påverka antalet timmar.³⁰

Utifrån dessa riklinjer samt praxis har författarna till boken *Studier rörande påföljdspraxis* sammanställt en tabell för att åskådliggöra sambandet mellan straffvärde och antalet timmar samhällstjänst.³¹

Alternativstraff (månader)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Samhällstjänst (timmar)	50	75	100	120	140	160	180	200	220	240	240

Även om skyddstillsyn och villkorlig dom teoretiskt sett betraktas som två likvärdiga påföljder, och avgörande för vilken av dessa domstolen väljer ska vara huruvida det finns ett övervakarbehov eller inte, är det ofrånkomligt att skyddstillsyn i praktiken betraktas som en något strängare påföljd än villkorlig dom. Detta kan medföra att en domstol förenar en villkorlig dom med ett något högre antal timmar samhällstjänst än den skulle gjort i det fallet att det istället var en skyddstillsyn som förenades med samhällstjänst.³²

²⁸ Prop. 1989/90:7, s. 24

²⁹ Prop. 1989/90:7 s. 24

³⁰ Prop. 1997/98:96 s. 88 f.

³¹ Sterzel, s. 128

³² Prop. 1997/98:96 s. 92

2.2.6 Sammanfattning

Brottets art och straffvärde samt den tilltalades tidigare brottslighet ska som alltid vara avgörande vid bestämmande av påföljd. Därtill kommer vid förening av villkorlig dom med samhällstjänst att inte bara brottet, utan även den som begått det, ska passa för påföljden. En person som inte anses ha förmåga eller saknar vilja att utföra samhällstjänst och det arbete detta innebär ska inte dömas till denna påföljd. Det starka samband som villkorlig dom med samhällstjänst har med fängelse märks inte enbart på så vis att straffmätningen ska ha sin utgångspunkt i ett alternativt fängelsestraff, utan detta alternativa fängelsestraff ska även anges i domen.

2.3 Vad händer sedan?

Här följer en kort redogörelse för vad som händer efter det att en dom i vilken villkorlig dom förenas med samhällstjänst meddelats. Här åskådliggörs vilka ramar den dömda har att utföra samhällstjänsten inom vilket ska ge en insikt om hur och varför misskötsamhet kan uppstå.

Efter det att en dom innehållande föreskrift om samhällstjänst meddelats är det upp till den lokala kriminalvårdsmyndigheten att se till att påföljden faktiskt verkställs. Detta innebär att Kriminalvården har att planera arbetet och kontrollera att det faktiskt utförs.³³

Hur en villkorlig dom som förenats med samhällstjänst ska verkställas regleras i förordning (1998:642) om verkställighet av frivårdspåföljder. Enligt 3 kap. 2 § i denna lag är det Kriminalvården som ansvarar för att det finns en lämplig arbetsplats för den dömda att utföra samhällstjänsten på. 3 § samma kapitel reglerar vilka uppgifter en upprättad arbetsplan ska innehålla, såsom arbetstider och maximalt antal timmar som den dömda får utföra per vecka eller månad. 4 § föreskriver att Kriminalvården ska kontrollera att samhällstjänsten utförs som den ska, antingen genom att besöka arbetsplatsen eller på annat lämpligt sätt.

Vid val av arbetsplats till den dömda ska enligt 5 § KVFS 2011:5 hänsyn tas till den dömdes personliga förhållanden, brottslighetens karaktär samt övriga omständigheter. Ett härtill följande råd är att det är särskilt viktigt att beakta brottslighetens karaktär när den dömda placeras i en verksamhet för vård och omsorg, framförallt av äldre personer och barn. Enligt det allmänna rådet kan man även beakta den dömdes egna förslag och önskemål.

De vanligaste förekommande arbetsplatserna för personer dömda till villkorlig dom med samhällstjänst är idrottsföreningar och ideella verksamheter där de dömda vanligtvis ägnar sig åt lokalvård, arbete i storkök samt städning.³⁴

När en skyddstillsyn förenats med samhällstjänst anses denna kunna verkställas direkt efter det att dom meddelats. När det däremot är villkorlig dom som kombinerats med samhällstjänst bör verkställigheten avvaktas till dess att domen vunnit laga kraft eller att den dömda avgett nöjdförklaring. Det är för Kriminalvården möjligt att på egen hand, utan att kontakta den dömda, påbörja planeringen av arbetet redan innan domen vunnit laga kraft.³⁵

Enligt 3 § KVFS 2011:5 ska verkställigheten av en villkorlig dom med föreskrift om samhällstjänst påbörjas så snart som möjligt när domen är

³³ Prop. 1997/98:96 s. 103 f.

³⁴ BRÅ 2010:10, s. 8

³⁵ Prop. 1997/98:96 s. 104

verkställbar mot den dömde. Paragrafen följs av ett allmänt råd enligt vilket verkställigheten bör ha påbörjats inom åtta veckor, samt en uppmaning att om så inte har kunnat ske på grund av att det inte varit möjligt att nå den dömde bör anmälan göras till åklagare för eventuell åtgärd.

Av de som under 2008 dömts till villkorlig dom med samhällstjänst hade 90 procent påbörjat verkställigheten av påföljden inom fyra veckor sedan dom meddelats.³⁶

Arbetet ska enligt 6 § KVFS 2011:5 utföras under den dömdes fritid och får enligt 7 § inte bestå av arbetsuppgifter som denne ändå skulle utfört på grund av medlemskap i förening eller liknande.

Den arbetsplan som upprättas tillsammans av Kriminalvården och den dömde bör enligt förarbetena innebära att det tar cirka två månader att utföra 40-60 timmars samhällstjänst och därutöver ungefär en månad per 20 timmar. Ett arbetspass ska i normalfallet vara runt fyra timmar.³⁷

Detta stämmer mer eller mindre överens med vad som föreskrivs i 8 § KVFS 2011:5 enligt vilken samhällstjänsten ska utföras under en tid motsvarande det i domen angivna alternativa fängelsestraffet. Om exempelvis villkorlig dom med 40 timmar samhällstjänst dömts ut och det alternativa fängelsestraffet bestämts till en månads fängelse ska de 40 timmarna samhällstjänst utföras inom loppet av en månad. Det är möjligt att både justera tiden under vilken samhällstjänsten utförs och arbetspassens längd om så skulle behövas. Ett arbetspass får högst vara åtta timmar och då ska den dömde ha rätt till matrast. Även denna paragraf följs av ett allmänt råd enligt vilket arbetsplanen bör upprättas för en till två månader åt gången och att man i utformningen av den utöver antalet utdömda timmar även bör beakta om det finns särskilt behov av att arbetet utförs mer koncentrerat än normalt på grund av exempelvis långa restider eller att arbetet har sådan karaktär att det är påkallat.

Enligt 9 § KVFS 2011:5 ska Kriminalvården kontrollera att den dömde är närvarande på arbetsplatsen. Om den dömde inte kan vara det till följd av sjukdom ska han eller hon enligt 8 § anmäla detta till Kriminalvården i förväg. Om den dömde drabbas av mer långvarig sjukdom kan det bli nödvändigt att anpassa arbetsuppgifterna efter dennes förmåga.

23 § KVFS 2011:5 föreskriver att den dömde kan söka och beviljas bidrag för kostnader som eventuellt kan uppstå till följd av verkställigheten. Det krävs då ett direkt samband mellan straffet och kostnaderna samt att den dömdes ekonomiska förhållanden föranleder att sådant bidrag ges. Exempel på kostnader kan vara kostnader för inköp av skyddsklädsel eller resekostnader.

³⁶ BRÅ 2010:10, s. 8 f.

³⁷ Prop. 1997/98:96 s 104

2.4 Undanröjande

2.4.1 Inledning

Ibland blir det inte riktigt som man tänkt sig och det kan då hända att en villkorlig dom med samhällstjänst måste undanröjas och ersättas med en annan påföljd. Detta beror vanligtvis på att den dömde inte sköter sin samhällstjänst på så vis som är tänkt, vare sig det är för att han eller hon saknar förmågan att följa en arbetsplan, eller om det helt enkelt är viljan som saknas. Det är således den andra frågan som ska besvaras här: hur undanröjs en villkorlig dom med samhällstjänst? Här klargörs inte bara vilka överväganden som ska göras utan även vem som ska göra dem och hur de ska göras. Detta utgör på så vis grunden för de två nästkommande frågorna, men mer om dessa i nästa kapitel.

Den mest relevanta paragrafen för undanröjande av villkorlig dom med samhällstjänst på grund av misskötsamhet – och för denna framställning – är 27 kap. 6 § BrB, vilken lyder enligt följande:

Om den dömde inte iakttar vad som åligger honom enligt den villkorliga domen, får domstolen, under förutsättning att en åklagare före prövotidens utgång anhängiggör talan om det, efter omständigheterna

- 1. besluta att varning skall meddelas den dömde,*
 - 2. meddela föreskrift enligt 5 § eller ändra tidigare meddelad föreskrift,*
 - 3. undanröja den villkorliga domen och bestämma annan påföljd för brottet.*
- Åtgärd enligt första stycket 1 eller 2 får inte beslutas efter prövotidens utgång.*

Undanröjs den villkorliga domen, skall vid påföljdens bestämmande skälig hänsyn tas till böter som dömts ut enligt 2 § och 34 kap. 5 § samt till vad den dömde undergått till följd av föreskrift om samhällstjänst. Härvid får dömas till fängelse på kortare tid än som är föreskrivet för brottet. Har uppgift som avses i 2 a § andra stycket lämnats i domen skall, om fängelse döms ut, detta beaktas när straffets längd bestäms. Lag (1998:604).

Som nämnts ovan har man särskilt betonat vikten av att så stor andel som möjligt av de utdömda samhällstjänsterna faktiskt utförs och avslutas. Detta för att samhällstjänst som påföljd ska åtnjuta allmänhetens förtroende. Det är dock ofrånkomligt att samhällstjänsten i vissa fall inte utförs i sin helhet, eller på sätt som är tänkt. Då kan det bli aktuellt att undanröja den villkorliga domen och då även föreskriften om samhällstjänst.

Vad som åligger en person som dömts till villkorlig dom har behandlats i 2.2.1 och det framgår där att den dömdes huvudsakliga skyldighet är att inte begå nya brott under prövotiden. Bryter den dömde mot detta blir det vanligtvis inte 27 kap. 6 § BrB som tillämpas utan den nya brottsligheten bör istället leda till nytt åtal och då kan rätten vid en fällande dom enligt 34 kap. 1 § BrB besluta att den tidigare påföljden ska avse även den nya

brottsligheten, döma särskilt för den nya brottsligheten eller undanröja den redan utdömda påföljden och ersätta den med en ny.

Om den nya brottsligheten inte leder till åtal utan åklagaren istället beslutar att lägga ner förundersökningen med stöd av någon av bestämmelserna i 20 kap. 7 § RB om åtalsunderlåtelse bör åklagaren inte heller väcka talan om åtgärd enligt 27 kap. 6 § BrB.³⁸

Således borde undanröjande enligt 27 kap. 6 § 3 BrB sällan bli aktuellt då det är den villkorliga domen i sig som missköts, utan snarare vid misskötsamhet av en föreskrift vilken den förenats med. Detta kan betyda att den dömde inte erlagt skadestånd, eller annars avhjälpit skada som brottet orsakat, i enlighet med 27 kap. 5 § BrB. Men framförallt borde det bli aktuellt när den villkorliga domen förenats med samhällstjänst och samhällstjänsten inte utförts i enlighet med upprättad arbetsplan.

Undanröjande eller annan åtgärd enligt 27 kap. 6 § BrB kan bli aktuell först när åklagare ansöker vid domstol om det. Således krävs det först att den lokala kriminalvården får vetskap om eventuell misskötsamhet, antingen genom egna kontroller eller genom rapport från arbetsgivaren, och att Kriminalvården sedan anmäler detta till åklagaren vilken i sin tur har att besluta om ansökan om undanröjande ska ges in till tingsrätten.³⁹

I vissa fall kan det bli aktuellt att upphäva eller ändra en föreskrift om samhällstjänst av andra skäl än att den dömde försummat sina åligganden enligt domen. Enligt 27 kap. 2 a § 3 st BrB kan en föreskrift om samhällstjänst ändras eller tas bort på talan av åklagare när det finns skäl till det. När ändring görs enligt denna bestämmelse är det enbart föreskriften om samhällstjänst som ändras vilket inte påverkar den villkorliga domen i sig. Det är då enbart möjligt att minska antalet timmar eller helt ta bort föreskriften, däremot är det inte möjligt att med stöd av denna paragraf utöka antalet timmar, det krävs då att ny dom meddelas.⁴⁰

Det ska noteras, men inte behandlas vidare, att även en annan paragraf i brottsbalken föreskriver att en villkorlig dom med samhällstjänst kan undanröjas. Detta är 38 kap. 2 a § BrB enligt vilken man kan undanröja en påföljd som bestämts med särskilt beaktande av att den dömde till följd av påföljdsvalet kan komma att förlora sitt arbete. Om den dömde på detta vis fått en mildare påföljd och det senare visar sig att det inte förlegat någon risk för att den dömde skulle förlora sitt jobb kan åklagare ansöka om att påföljden ska undanröjas. Vid ett sådant undanröjande sker bedömningen på mer eller mindre samma vis som vid ett undanröjande enligt 27 kap. 6 § 3 BrB.

³⁸ Borgeke, Att bestämma påföljd för brott, s. 89

³⁹ Prop. 1997/98:96, s. 106

⁴⁰ Berg m.fl., 27:13 f.

2.4.2 Alternativ till undanröjande

Som framgår av 27 kap. 6 § BrB är inte ett undanröjande den enda reaktion som misskötsamhet kan föranleda. Det kan även bli aktuellt för domstolen att meddela, eller ändra en redan meddelad, föreskrift enligt 27 kap. 5 § BrB. Det vill säga att den dömde åläggs att avhjälpa skada som brottet orsakat, eller på visst vis betala skadestånd som det föranlett. Detta borde framförallt bli aktuellt då sådan föreskrift meddelats redan vid domstillfället.

Det andra alternativet till att undanröja påföljden är att den dömde meddelas en varning. En varning anses vara ett mildare alternativ än undanröjande och kan bli aktuellt i de fall då det trots att samhällstjänsten tidigare missköts är troligt att den ändå kommer fullgöras.

Att domstol meddelar en varning innebär att rätten konstaterar misskötsamheten. Varningen kan i ett senare skede ligga den dömde till last, till exempel vid ny misskötsamhet eller vid påföljdsvalet vid rättegång för senare brottslighet. Om en varning meddelas är det möjligt att förena den med annan åtgärd som föreskrift enligt 27 kap. 5 § BrB.⁴¹

Att en varning meddelas är ett formellt förfarande där misskötsamheten protokollförs och ska inte förväxlas med en formlös uppmaning från Kriminalvården, eller rentav rätten, till den dömde att i framtiden sköta sina åligganden bättre.⁴²

Rätten kan givetvis även välja att ogilla talan i dess helhet och varken undanröja påföljden eller företa någon annan åtgärd, för det fallet att rätten inte anser att misskötsamheten varit särskilt allvarlig eller ens förekommit.

I förarbetena har uttalats att i de fall då det enbart återstår ett fåtal timmar samhällstjänst vilka av någon anledning som inte beror på den dömde, till exempel sjukdom, inte kan utföras, bör det vara möjligt för Kriminalvården att justera eller helt ta bort dessa timmar på egen hand, utan att hela påföljden undanröjs. Detta borde i vart fall vara möjligt när det är skyddstillsyn som förenats med samhällstjänst, fråga är om Kriminalvården har samma befogenhet när det rör sig om villkorlig dom med samhällstjänst.⁴³

I direktiven till den pågående påföljdsutredningen föreslås att reaktionen vid misskötsamhet ska trappas upp efterhand. På så vis behöver sanktionen inte vara särskilt hård första gången en samhällstjänstdömd person missköter sig, men sker det upprepade gånger ska man ta i med hårdhandskarna.⁴⁴

⁴¹ Karnov 2010/11, s. 2765, not 1194

⁴² Borgeke, Att bestämma påföljd för brott, s. 89

⁴³ Prop. 1997/98:96, s. 104

⁴⁴ Dir. 2009:60, s. 14

2.4.3 Undanröjandet

2.4.3.1 Väckande av talan

Som noterats ovan är det upp till åklagaren att ansöka hos domstol om att påföljden ska undanröjas. Talan ska enligt 27 kap. 6 § BrB anhängiggöras före prövotidens utgång, det vill säga innan den två år långa prövotid som utgör huvudingrediensen i en villkorlig dom löper ut. Enligt 38 kap. 5 § BrB är en sådan talan anhängiggjord när åklagarens ansökan om undanröjande har delgivits den dömde. Alltså måste den dömde delges ansökan om undanröjande före prövotidens utgång, annars kan det anses ”preskriberat”.

Om en talan om undanröjande anhängiggjorts före det att prövotiden löpt ut är det möjligt att pröva frågan även efter prövotidens utgång. I och med att prövotiden löpt ut borde egentligen påföljden ha verkställts i sin helhet, men det kan inträffa att så inte skett. Däremot är det inte möjligt att företa andra åtgärder enligt 27 kap. 6 § 1 st BrB; varken varning eller ändring av föreskrift får meddelas efter prövotidens utgång. Detta innebär att när en domstol beslutar om undanröjande efter prövotidens utgång har den bara att välja mellan att undanröja eller inte undanröja påföljden.

2.4.3.2 Prövning av ansökan om undanröjande

Den domstol som ska pröva frågan om undanröjande eller annan åtgärd rörande villkorlig dom med samhällstjänst är enligt 38 kap. 3 § BrB den tingsrätt som ursprungligen dömt ut påföljden. Således är det tingsrätten som prövar frågan oavsett om domen överklagats till högre instans.

Undanröjande av villkorlig dom med samhällstjänst avgörs genom beslut, men det är enligt 38 kap. 6 § BrB ett beslut som nämndemän ska delta i. Således består rätten av en lagfaren domare och tre nämndemän, precis som vid en vanlig brottmålsförhandling enligt 1 kap. 3 b § RB.

Till skillnad från när påföljden bestäms genom dom är det vid prövning av undanröjande av villkorlig dom med samhällstjänst inte nödvändigt att kalla till huvudförhandling, utan avsikten borde vara att beslut fattas utan att någon förhandling hålls. Trots detta hör det till ovanligheterna att beslut om undanröjande fattas utan att huvudförhandling hållits i målet.⁴⁵

Före beslut fattas ska den dömde enligt 38 kap. 8 § BrB beredas tillfälle att yttra sig och har då tillfälle att ge sin version av vad som hänt. Den dömde har rätt att begära att han ska höras muntligen. Förhör med den dömde kan om det anses påkallat även hållas på tingsrätten initiativ.⁴⁶

Att åklagaren har ansökt om att en villkorlig dom ska undanröjas hindrar inte rätten från att ogilla talan om undanröjande och istället meddela den dömde en varning eller meddela annan föreskrift enligt 17 kap. 5 § BrB.

⁴⁵ Berg m.fl., 38:16

⁴⁶ Berg m.fl., 38:16

2.4.3.3 Misskötsamhet – vad är det?

I samhällstjänstens ungdom uttryckte man att praktiskt taget alla former av misskötsamhet borde föranleda att påföljden undanröjdes. Detta för att samhällstjänst skulle accepteras som ett trovärdigt alternativ till fängelse. Det skulle således vara i undantagsfall som den dömde, istället för att få påföljden undanröjd, meddelades en varning. Att observera är dock att när samhällstjänsten infördes som försöksverksamhet kunde den enbart kombineras med skyddstillsyn och således ankom det normalt på övervakningsnämnden och inte en domstol att meddela sådan varning.⁴⁷

Bedömningen av vad som krävs för att Kriminalvården ska göra anmälan om misskötsamhet till åklagaren får avgöras från fall till fall. Normalt borde underlåtenhet att följa den arbetsplan som upprättats anses tillräckligt. Det har dock framhållits att mindre allvarliga fall av misskötsamhet, till exempel sen ankomst, något fall av frånvaro från arbetsplatsen eller om den dömdes prestation vid något tillfälle kan anses undermåligt, inte nödvändigtvis bör föranleda att anmälan görs till åklagaren. Om det däremot inträffar flera incidenter tyder det på att den dömde missköter sin samhällstjänst på så vis att någon form av reaktion kan bli nödvändig.⁴⁸

Det kan hända att samhällstjänsten inte utförs som den ska på grund av att den dömde efter det att domen vunnit laga kraft insett att samhällstjänst inte är något för honom eller henne och att denne egentligen inte skulle lämnat sitt samtycke till att börja med. I sådana fall borde påföljden kunna undanröjas utan större svårigheter. Man kan i de fallen fråga sig om den dömde fått tillräcklig information om innebörden av samhällstjänst i samband med att han eller hon samtyckte därtill.⁴⁹

En vanlig form av misskötsamhet som leder till undanröjande av påföljden borde vara att den dömde inte medverkat till verkställigheten av påföljden och förhållit sig passiv genom att inte besvara Kriminalvårdens kontaktförsök eller inte dykt upp till möten (se bland annat RH 2001:68 och RH 2009:12). Det finns däremot inget krav på att den dömde på eget initiativ ska ta den första kontakten med Kriminalvården, något som konstaterades i rättsfallet RH 2005:55 där Kriminalvården inte lyckats kontakta den dömde eftersom man inte hade fått hans korrekta adress.

I vissa fall kan det finnas omständigheter som i viss mån ursäktar att samhällstjänsten missköts. I RH 2002:52 hade en man dömts för bland annat misshandel till villkorlig dom med samhällstjänst 50 timmar. Han hade varit dålig på att besvara Kriminalvårdens brev och hade till dem uppgett att han inte kunde utföra samhällstjänsten för tillfället eftersom hans flickvän var sjuk och han var tvungen att ta hand om deras ettåriga barn. Hovrätten ansåg att det visserligen rörde sig om misskötsamhet, men att det

⁴⁷ Prop. 1989/90:7, s. 29

⁴⁸ Prop. 1989/90:7, s. 36

⁴⁹ Prop. 1997/98:96, s. 95

med hänsyn till de speciella omständigheterna var tillräckligt att den dömde meddelades en varning.

Att samhällstjänsten inte utförs som den ska kan även bero på att den dömde inte trivs på sin tilldelade arbetsplats. Detta såg man vid införandet av samhällstjänst skulle kunna bli ett problem då många av arbetsplatserna var kyrkor eller religiösa organisationer och det vore då möjligt att den dömde hamnade i ett trossamfund som den själv inte tillhörde. I sådana fall borde det vara lämpligare att försöka finna den dömde en ny arbetsplats snarare än att undanröja påföljden.⁵⁰

Självfallet kan det även bli nödvändigt att undanröja påföljden av andra skäl, såsom att den dömde efter domen drabbas av en sjukdom eller är med om en olycka som omöjliggör det för denne att utföra samhällstjänsten. I målet RH 2002:68 hade en man inte kunnat utföra sin samhällstjänst eftersom han varit sjukskriven under en längre tid. Hovrätten över Skåne och Blekinge menade att då man inte kunde klandra den dömde för sin sjukdom rörde det sig inte om misskötsamhet och avslog således åklagarens ansökan om undanröjande enligt 27 kap. 6 § 3 BrB. Man menade att paragrafen inte var tillämplig då den dömde inte misskött sig och att man i sådana fall istället skulle använda 27 kap. 2 a § 3 st BrB. Det kan nämnas att någon åtgärd enligt den senare paragrafen inte heller företogs eftersom den dömde vid beslutstillfället förklarats frisk och villig att utföra samhällstjänsten.

I fall då arbetsplanen inte följts på grund av omständigheter som bara tillfälligt hindrar att samhällstjänsten kan utföras, till exempel en övergående sjukdom eller arbetsbrist på den förordnade arbetsplatsen, kan det inte anses lämpligt att Kriminalvården anmäler detta till åklagaren, utan Kriminalvården borde då istället kunna justera arbetsplanen efter omständigheterna.⁵¹

2.4.3.4 Det andra påföljdsvalet

Som torde vara bekant vid detta laget är villkorlig dom med samhällstjänst en alternativ påföljd till ett fängelsestraff. Det innebär att påföljden enbart kan dömas ut när påföljden annars – om villkorlig dom med samhällstjänst inte hade existerat – hade blivit fängelse. I de fall då den villkorliga domen med samhällstjänst undanröjs torde det knappast bli aktuellt att ersätta den med samma påföljd. Om domstolen i det andra påföljdsvalet gör samma bedömning som den vilken gjorts i domen bör den nya påföljden mycket sällan kunna bli en annan än fängelse.

Möjligheten att ersätta en villkorlig dom som förenats med samhällstjänst med skyddstillsyn har kritiserats då det normalt borde innebära att även skyddstillsynen ska förenas med samhällstjänst och det borde i de övervägande flesta fallen vara just samhällstjänsten som missköts och

⁵⁰ Prop. 1997/98:96, s. 95

⁵¹ Prop. 1997/98:96, s. 104 f.

mycket talar då för att en ny samhällstjänst – även om det är skyddstillsyn och inte villkorlig dom som den förenas med – också kommer att misskötas.⁵²

Man har inte helt velat utesluta att det är möjligt att bestämma påföljden till en annan än fängelse. I förarbetena menar man att det i vissa undantagsfall borde vara möjligt att ersätta påföljden med skyddstillsyn, särskilt om det rör sig om en person med missbruksproblematik och man förenar skyddstillsynen med kontraktsvård. Man uttryckte i samband härmed att det normalt inte borde bli den aktuella paragrafen, 27 kap. 6 § 3 BrB, som tillämpas i dessa fall.⁵³

2.4.3.5 Den andra straffmätningen

I de fall då den villkorliga domen undanröjs och ersätts med fängelse ska det ske en ny straffmätning för att bestämma längden på fängelsestraffet. I domen ska visserligen ett alternativt fängelsestraff ha angetts när påföljden bestämdes till villkorlig dom med samhällstjänst. Detta innebär inte att domstolen är bunden att komma fram till samma längd på fängelsestraffet. Däremot borde inte domstolen kunna bestämma den nya påföljden till ett längre straff än det alternativa fängelsestraffet, vilket kräver att ny dom meddelas. Däremot ska domstolen vid den andra straffmätningen beakta det i domen angivna fängelsestraffet och borde normalt använda detta som utgångspunkt i den andra straffmätningen.⁵⁴

Det ska vid den andra straffmätningen tas hänsyn till eventuella böter som den dömde fått betala samt vad denne undergått till följd av föreskrift om samhällstjänst. När det är en villkorlig dom med samhällstjänst som undanröjs borde det normalt enbart bli aktuellt att beakta det senare av dessa två eftersom man sällan kombinerar villkorlig dom med både samhällstjänst och böter. Det kan dock inte uteslutas att så skett och då ska man givetvis även beakta att den dömde fått betala böter vid den andra straffmätningen.

Det ska här observeras att även om påföljden undanröjs kvarstår böter som dömts ut enligt 27 kap. 2 § BrB.⁵⁵

För att samhällstjänst ska beaktas vid en ny straffmätning krävs att den del av samhällstjänsten som utförts inte är obetydlig. Man har dock inte angett närmre i förarbetena vad en obetydlig del innebär och har heller inte ansett sig kapabel att ställa upp en formel eller liknande för hur utförd samhällstjänst ska beaktas. Bedömningen måste helt enkelt ske i det enskilda fallet med beaktande av de där aktuella omständigheterna.⁵⁶

⁵² Borgeke, Att bestämma påföljd för brott, s. 89 f.

⁵³ NJA II 1998, s. 414 f.

⁵⁴ Prop. 1997/98:96, s. 106

⁵⁵ Borgeke, Att bestämma påföljd för brott, s. 90

⁵⁶ NJA II 1998, s. 411

Det har i doktrinen framkommit förslag på hur man ska beakta utförd samhällstjänst vid en ny straffmätning. Martin Borgeke anser att man bör använda samma tumregel som vid bestämmandet av antalet timmar samhällstjänst vid den första straffmätningen, men att man tillämpar den i motsatt riktning. Som exempel anges att en person som dömts till villkorlig dom med samhällstjänst 120 timmar och ett alternativ fängelsestraff om fyra månader. Av påföljden har 20 timmar samhällstjänst utförts vid undanröjandet vilket då borde motsvara en månads fängelse, fängelsestraffet bör då bestämmas till tre månader. I de fall då en sådan tillämpning leder till udda strafflängder bör strafflängden reduceras till den närmsta lägre vad Borgeke benämner ”straffstation”⁵⁷

Därutöver menar Borgeke att om den nya påföljden, mot all förmodan, skulle bestämmas till skyddstillsyn med kontraktsvård bör man vid bestämmande av det alternativstraff som då ska anges i domen beakta utförd samhällstjänst, och även om så inte sker ska man i vart fall ange att samhällstjänst har utförts för det fall att även skyddstillsynen skulle komma att undanröjas. Om den nya påföljden däremot bestäms till ungdomsvård är det inte möjligt att beakta utförd samhällstjänst i annat fall än att ungdomsvården förenas med böter och då reducera dessa böter utefter hur mycket samhällstjänst som utförts.⁵⁸

Om ett fängelsestraff efter beaktande av utförd samhällstjänst blir lägre än det straffminimum vilket är föreskrivet för brottet utgör det inget hinder mot att döma ut fängelsestraffet. Däremot är det inte möjligt att underskrida det allmänna fängelseminimumet på 14 dagar, då får man istället välja en annan påföljd, förslagsvis böter. Detta borde sällan bli aktuellt i praktiken.⁵⁹

I och med att domstolen i viss mån ska göra en självständig straffmätning är det även möjligt att beakta andra omständigheter. I rättsfallet RH 2000:41 ansåg Hovrätten för västra Sverige att en villkorlig dom med samhällstjänst 40 timmar och ett alternativstraff om en månads fängelse skulle undanröjas. Ingen del av samhällstjänsten hade utförts, men hovrätten valde ändå att bestämma den nya påföljden till 14 dagar fängelse – halva alternativstraffet – med beaktande av att den dömde bara varit 18 år vid gärningstillfället och att det förflutit en längre tid sedan domen meddelades (exakt 14 månader).

2.4.3.6 Efter beslutet

Beslut enligt 27 kap. 6 § BrB vinner enligt 38 kap. 9 § BrB omedelbart verkan vad gäller föreskrift som den villkorliga domen förenats med. Detta innebär att beslutet omedelbart blir verkställbart och det är inte nödvändigt att avvakta till dess att beslutet vunnit laga kraft. Det är dock möjligt för rätten att förordna annorlunda.

⁵⁷ Borgeke, Att bestämma påföljd för brott, s. 90

⁵⁸ Borgeke, Att bestämma påföljd för brott, s. 90 f.

⁵⁹ Borgeke, Att bestämma påföljd för brott, s. 91

Den som vill överklaga ett beslut enligt 27 kap. 6 § BrB får göra det enligt bestämmelserna i 52 kap RB. Enligt 52 kap. 1 § RB ska överklagande av beslut ges in till tingsrätten som meddelat beslutet senast tre veckor från den dag så skett.

2.4.4 Siffror från BRÅ

Innan samhällstjänst gjordes till ett permanent inslag i påföljdssystemet fick Brottsförebyggande rådet i uppdrag att utvärdera försöksverksamheten. Av de 150 domar innehållande samhällstjänst som under denna tid meddelats hade 29 stycken kommit att undanröjas, det vill säga 12 procent.⁶⁰

Det som framförallt talade för att en samhällstjänst skulle komma att undanröjas var att individen hade flera ”missgynnsamma egenskaper” som att personen led av missbruksproblem, var under 25 år, var dömd sedan tidigare samt att han eller hon dömts till ett högt antal timmar samhällstjänst.⁶¹

I en senare studie har BRÅ frågat de personer som utfört samhällstjänst om de själva anser att de uppfört sig väl. Detta innebär visserligen en viss snedvridning av statistiken då de dömda dels borde vara benägna att tuga om sin egen misskötsamhet, dels då man endast frågat de personer som fullgjort samhällstjänsten och de som således fått sin påföljd undanröjd således varit uteslutna, men det kan ändå ge en viss vägledning rörande formerna av misskötsamhet. Var fjärde person uppgav att de vid något tillfälle kommit för sent till ett arbetspass, var tionde person uppgav att de helt hade uteblivit från något arbetspass utan att anmäla det och ett fåtal uppgav sig ha kommit till ett arbetspass berusad eller drogpåverkad.⁶²

Det är för Kriminalvården möjligt att innan man gör en anmälan om misskötsamhet till åklagare informellt diskutera saken med denne. I ungefär hälften av de fall när så skett hade åklagaren uppmanat Kriminalvården att göra en anmälan. Formen av misskötsamhet påverkade inte åklagarens benägenhet att uppmana till anmälan nämnvärt, med undantag för de fall då den dömda dykt upp till arbetsplatsen berusad eller drogpåverkad. Då har åklagaren uppmanat till anmälan i samtliga fall.⁶³

Man studerade även antalet anmälningar som gjorts till åklagare samt antalet samhällstjänster som kommit att undanröjas på grund av misskötsamhet. Av de 3 991 villkorliga domar med samhällstjänst som dömts ut under perioden 2001-10-01 – 2002-09-30 kom 127 stycken att leda till anmälan till åklagare (3 procent) och 77 av dessa kom sedan att undanröjas, det vill säga 2 procent av det totala antalet domar. Detta innebär att två tredjedelar av de personer som anmäldes till åklagare kom att få sin påföljd undanröjd. Alltså

⁶⁰ BRÅ 1994:3, s. 85

⁶¹ BRÅ 1994:3, s. 92

⁶² BRÅ 2003:3, s. 38

⁶³ BRÅ 2003:3, s. 39

har andelen undanröjda domar minskat betydligt i jämförelse med andelen under försöksperioden som presenterades i den tidigare rapporten.⁶⁴

I den senaste rapporten från BRÅ som behandlar samhällstjänst uppgav man att bland de ca 3 500 personer som 2008 dömdes till villkorlig dom med samhällstjänst var misshandel det bakomliggande huvudbrottet i 45 procent av fallen. På andra plats kom rattfylleri (däri även inkluderat grovt sådant) som var huvudbrott i 24 procent av fallen. Man konstaterade även att medelåldern för de som dömdes till villkorlig dom med samhällstjänst var 35 år, alltså ett klart avsteg från vad som varit avsikten under försökstiden.⁶⁵

Av de som 2008 dömdes till villkorlig dom med samhällstjänst fullgjorde 96 procent hela påföljden, det vill säga en liten nedgång från BRÅ:s förra rapport, men ändå klart över den andel som förekom under försöksverksamheten. Man kunde inte konstatera att andelen undanröjda påföljder skulle variera i olika delar av landet.⁶⁶

2.4.5 Sammanfattning

Undanröjande av villkorlig dom med samhällstjänst enligt 27 kap. 6 § 3 BrB sker när den dömde inte följt den arbetsplan som Kriminalvården upprättat för honom eller henne, eller agerar på annat sätt som inte anses förenligt därmed. Om misskötsamheten inte varit så allvarlig att påföljden bör undanröjas kan den dömde istället meddelas en varning.

För att talan om undanröjande ska komma upp i domstol krävs att åklagare först ansökt därom, vilket i sin tur kräver att Kriminalvården anmält misskötsamhet till åklagaren. Således krävs det att tre olika myndigheter bedömt misskötsamheten som så pass allvarlig att påföljden ska undanröjas innan så kan ske.

När ansökan om undanröjande väl kommit upp i domstol och rätten, bestående av en lagfaren domare och tre nämndemän, konstaterat att den villkorliga domen med samhällstjänst bör undanröjas ska den ersättas med en annan påföljd. Den nya påföljden ska som utgångspunkt bestämmas till fängelse, men man har inte uteslutit att påföljden kan bli en annan. Här har således en del av min ursprungliga fråga besvarats om huruvida det är möjligt att döma till annan påföljd än fängelse, vilket det inte verkar finnas några hinder mot.

När påföljden bestämts ska en ny straffmätning göras, vilken normalt ska utgå från det alternativa fängelsestraff som angetts i domen, men rätten är på intet sätt bunden av detta utan kan även beakta andra omständigheter som att den dömde faktiskt utfört en del av samhällstjänsten.

⁶⁴ BRÅ 2003:3, s. 41

⁶⁵ BRÅ 2010:10, s. 48

⁶⁶ BRÅ 2010:10, s. 51

2.5 Ett påföljdssystem i förändring

Regeringen beslutade 2009 att det skulle göras en särskild utredning rörande påföljdssystemet. Denna utredning som har kommit att få benämningen *påföljdsutredningen*, är i skrivande stund inte färdigställd utan ska presenteras senast den 31 maj 2012. I utredningen ska bland annat studeras om man kan utöka användandet av samhällstjänst och hur staten ska reagera på misskötsamhet av samhällstjänst. Detta kan medföra att systemet för samhällstjänst inom loppet av ett par år kan se annorlunda ut jämfört med idag.⁶⁷

I en intervju med påföljdsutredningens särskilde utredare, Fredrik Wersäll, har denne uppgivit att förslaget inte kommer innebära några mer omvälvande förändringar för samhällstjänsten rent innehållsmässigt, med undantag för att de som ligger bakom utredningen menar att det bör vara möjligt att byta ut ett par av arbetstimmarna som en person ådömts mot behandling eller annan programverksamhet. Däremot vill man inte att samhällstjänst ska förenas med villkorlig dom eller skyddstillsyn utan dessa påföljder ska istället ersättas med villkorligt fängelse, men denna påföljd ska i fortsättningen kunna förenas med samhällstjänst.

Vad gäller bestämmelserna rörande misskötsamhet av samhällstjänst kommer förslaget innehålla vissa förändringar av systemet med tydligare regler. Fredrik Wersäll menar att det vid misskötsamhet måste ske en tydlig reaktion och således kommer förslaget förespråka en viss skärpning. Däremot kommer beslutsstrukturen för undanröjande se mer eller mindre likadan ut i förslaget som systemet idag.

⁶⁷ Dir. 2009:60, s. 14

3 Rättsfallstudie

3.1 Inledning

Nedan kommer 24 olika rättsfall rörande beslut om undanröjande av villkorlig dom med samhällstjänst från fem olika tingsrätter att behandlas. Syftet med rättsfallstudien är att se hur de ovan presenterade bestämmelserna kommit att tillämpas i praktiken. Vägledningen i de bedömningsfrågor som uppkommer vid ett undanröjande har varit sparsam från lagstiftarens sida och några prejudicerande avgöranden från högsta domstolen finns inte. Trots detta brukar det kunna utvecklas en viss praxis och förhoppningsvis har så skett även här. Det är de två senare av de fyra frågorna som här ska besvaras, nämligen hur allvarlig misskötsamhet som krävs för att undanröja påföljden och vilken påföljd som ska ersättas villkorlig dom med samhällstjänst efter ett undanröjande.

Tingsrätterna är slumpvis utvalda, det ska dock observeras att enbart en av dem, Kalmar tingsrätt, inte är underinstans till Hovrätten över Skåne och Blekinge. Utöver Kalmar tingsrätt kommer besluten från Ystads tingsrätt, Kristianstads tingsrätt, Hässleholms tingsrätt samt Blekinge tingsrätt. Två av besluten har överklagats och prövats av Hovrätten över Skåne och Blekinge respektive Göta Hovrätt och i de fallen redovisas även hovrätternas beslut. Det förra av dessa två kom även det att överklagas, men Högsta domstolen lämnade – tyvärr – inte prövningstillstånd.

Två av fallen från Kalmar tingsrätt handlar inte bara om samma person utan även om samma samhällstjänst. Åklagare hade först vid ett tillfälle ansökt om att påföljden skulle undanröjas (3.2.5.7), denna åsikt delade dock inte tingsrätten utan lät påföljden bestå. Vid ett senare tillfälle ansökte åklagare åter om undanröjande (3.2.5.13). Fallen kommer trots detta att behandlas var för sig i och med att misskötsamheten inte är den samma vid de båda tillfällena och så inte heller tingsrättens bedömning i frågan. Paralleller mellan de två prövningarna att kommer dras senare.

Fallen utgör samtliga mål rörande undanröjande av villkorlig dom med samhällstjänst enligt 27 kap. 6 § 3 BrB som avgjorts vid dessa tingsrätter under åren 2010 – 2011. Fyra av tingsrätterna hade avgjort två-tre sådana mål vardera medan Kalmar tingsrätt fattat beslut i tretton sådana mål, det vill säga fler än alla de andra tingsrätterna tillsammans. Detta skulle kunna förklaras av en högre tendens hos Kalmar tingsrätt att döma ut samhällstjänst i mer tvivelaktiga fall, eller att Kriminalvården där är mer benägen att anmäla misskötsamhet. Detta borde i så fall återspeglas i andelen undanröjda påföljder, men att Kalmar tingsrätt här skulle avvika från de andra tingsrätternas undanröjandeandel verkar inte vara fallet.

Det är enbart själva besluten om undanröjande som behandlas och således in den bakomliggande domen eftersom den inte verkar ha påverkat de bedömningsfrågor som här ska behandlas.

Rättsfallsstudien inleds med en sammanfattning av rättsfallen. Där presenteras domslutet från den bakomliggande domen, omständigheterna kring den påstådda misskötsamheten, den dömdes inställning och domstolens skäl för sitt beslut. En tabell som sammanfattar rättsfallen går att finna i Bilaga A.

Därefter följer en kortfattad allmän kommentar av rättsfallen som ska ge en förståelse för vad för sorts mål det är som avgjorts samt lyfter fram ett par punkter av intresse som visserligen ligger utanför de här aktuella frågorna, men ändå bör uppmärksammas. Den första frågan som ska besvaras här efter är hur allvarlig misskötsamhet som krävs för att påföljden ska undanröjas. Sedan följer den andra fråga: vad den nya påföljden bestäms till och varför?

3.2 Rättsfallen

3.2.1 Ystads tingsrätt

3.2.1.1 Mannen som tappade sugen

En person hade ungefär ett år tidigare dömts för misshandel till villkorlig dom med 75 timmars samhällstjänst, och ett alternativt fängelsestraff på två månader. Då den dömde vid upprepade tillfällen misskött sin samhällstjänst och trots uppmaningar att följa den upprättade arbetsplanen inte gjort så ansökte åklagare om att påföljden skulle undanröjas och ersättas med en annan. Den dömde bestred yrkandet och förklarade att han ville fullgöra de återstående timmarna samhällstjänst. Han menade att misskötsamheten hade berott på att han tillfälligt ”tappat sugen”. Ungefär hälften av de ådömda timmarna samhällstjänst hade utförts.

Tingsrätten konstaterade att fallen av misskötsamhet hade varit flertaliga och att uppmaningar till bättring inte hade följts. Man ansåg att det krävdes en reaktion på misskötsamheten och att en varning inte var tillräcklig utan beslutade att undanröja påföljden. Man ansåg inte att det fanns skäl att döma till annan påföljd än fängelse och efter att ha beaktat det i domen angivna alternativstraffet samt att den dömde utfört en del samhällstjänst bestämde man fängelsestraffets längd till en månad.⁶⁸

3.2.1.2 Rattfylleristen från Ystad

I detta beslut hade den dömde tidigare gjort sig skyldig till grov olovlig körning och grovt rattfylleri varför han ett knappt år tidigare hade dömts till villkorlig dom med 50 timmars samhällstjänst. Om påföljden istället hade bestämts till fängelse skulle straffet blivit en månad. Frivården hade inledningsvis svårigheter med att få till stånd ett möte med den dömde och senare att överhuvudtaget få kontakt med honom. Åklagaren ansökte därför om att påföljden skulle undanröjas och ersättas med fängelse, vilket den dömde bestred och hävdade att en varning skulle vara tillräcklig då anledningen till att han varit svår att nå var orsaker utom hans kontroll.

Tingsrätten konstaterade att den dömde genom att inte kunna nås av frivården på ett allvarligt sätt misskött sina åligganden enligt den villkorliga domen. Man tog dock hänsyn till att en viss del av misskötsamheten kunnat bero på omständigheter utom den dömdes kontroll, samt att han nu verkade förstå vikten av att samhällstjänsten utfördes. Till följd därav ansåg man att det var tillräckligt att meddela den dömde en varning.⁶⁹

⁶⁸ Ystads tingsrätts beslut 2010-02-09, B 3330-09

⁶⁹ Ystads tingsrätts beslut 2010-06-10, B 1498-10

3.2.1.3 Det dolda missbruket

En person hade för misshandel dömts till villkorlig dom med 100 timmar samhällstjänst, alternativt tre månaders fängelse. Då den dömde enbart närvarat vid ett av sina samhällstjänstpass ansökte åklagare om att påföljden skulle undanröjas och ersättas av skyddstillsyn med föreskrift om missbruksvård. Grunden uppgavs, utöver frånvaron, vara att den dömde hade ett allvarligt missbruk och därför inte kunde utföra samhällstjänst. Den dömde medgav yrkandet och vitsordade omständigheterna.

Av ett yttrande från frivården framgick att det allvarliga missbruk som den dömde led av hade uppdragats först efter att dom meddelats, eventuellt beroende på att någon personutredning inte gjorts. Den dömde hade i samband med verkställigheten upplyst frivården om sitt missbruk och att han sökt och nu fick vård för detta. Frivården föreslog att den dömde istället skulle dömas till skyddstillsyn med föreskrift om missbruksvård

Tingsrätten ansåg att det inte längre fanns förutsättningar att låta påföljden kvarstå. Man undanröjde därför den villkorliga domen och bestämde istället påföljden till skyddstillsyn med föreskrift om missbruksvård.⁷⁰

3.2.2 Kristianstads tingsrätt

3.2.2.1 Mannen som flyttade

Kristianstad tingsrätt meddelade beslut i fråga om undanröjande av en villkorlig dom förenad med samhällstjänst gentemot en person som ett och ett halvt år tidigare dömts för grovt rattfyller, tillgrepp av fortskaffningsmedel och olovlig körning. Påföljden hade vid det tillfället bestämts till villkorlig dom med samhällstjänst 40 timmar och ett alternativstraff på 1 månads fängelse.

Verkställigheten av påföljden kom aldrig igång utan den dömde uteblev från två möten med frivården, det senare utan att höra av sig. Enligt frivården hade man försökt kontakta den dömde utan framgång. Den dömde själv bestred åklagarens talan och uppgav att han mycket riktigt hade glömt bort ett av mötena, men att frivården inte enligt hans kännedom försökt kontakta honom, han hade dock flyttat under den aktuella perioden.

Tingsrätten konstaterade att det endast var klarlagt att den dömde uteblivit från de två mötena, men att de annars inte visats hur frivården försökt kontakta den dömde. Därmed fanns det inte tillräckliga skäl för att undanröja den villkorliga domen. Däremot var det klarlagt att den dömde i viss mån misskött sin samhällstjänst och därför skulle meddelas en varning. En av nämndemännen som deltog i beslutet var skiljaktig och ansåg att påföljden skulle undanröjas och ersättas med en månads fängelse.⁷¹

⁷⁰ Ystads tingsrätts beslut 2011-04-28, B 465-11

⁷¹ Kristianstads tingsrätts beslut 2010-06-02, B 1003-10

3.2.2.2 Det försvunna arbetschemat

En person hade för misshandel dömts till villkorlig dom med föreskrift om samhällstjänst 50 timmar med ett alternativstraff om en månads fängelse. Den dömde hade utfört samhällstjänst under 32 av dessa timmar, men kom därefter att utebli från sju olika arbetspass. Den dömde bestred åklagarens ansökan om undanröjande och uppgav att han inte fått del av arbetschemat för de missade arbetstillfällena och således saknat kännedom om dem. Förhör hölls med frivårdsinspektören.

Tingsrätten ansåg att den dömde genom att vara frånvarande från sju olika tillfällen åsidosatt sina åligganden på ett sådant sätt att påföljden skulle undanröjas. Den enda nya påföljd som kunde bli aktuell var fängelse och med hänsyn till vad dömde utfört av samhällstjänsten bestämde man påföljden till 14 dagar fängelse.

Den dömde överklagade beslutet och yrkade att hovrätten skall lämna åklagarens yrkande utan bifall. Hovrätten ansåg dock i sitt beslut den 1 mars 2011 att den dömde inte hade iakttagit sina åligganden och menade att påföljden skulle undanröjas. Hovrätten delade tingsrättens bedömning i fråga om den nya påföljden.

Även hovrättens beslut kom att överklagas, men Högsta domstolen meddelade inte prövningstillstånd.⁷²

3.2.2.3 Det längsta straffet

Tingsrätten hade meddelat dom mot en person som gjort sig skyldig till misshandel och narkotikabrott. Påföljden hade då bestämts till villkorlig dom med föreskrift om samhällstjänst 160 timmar och ett alternativt fängelsestraff på 6 månader. Åklagare ansökte därefter om att påföljden skulle undanröjas och ersättas med alternativstraffet eftersom den dömde inte hade skött kontakten med frivården. Den dömde bestred yrkandet och uppgav att han av frivården uppdragits att själv hitta en lämplig arbetsplats, men att han inte lyckats med detta. Han hade därefter flyttat till annan ort, men fått sin post eftersänd och då inte på något vis kontaktats av frivården.

Tingsrätten ansåg att den dömde visserligen inte skött kontakten med frivården, men att man inte kunde bortse från hans egna förklaringar. Då den dömde genom att försöka ordna arbetsplats själv varit lite aktiv och att han nu verkade förstå vikten av att utföra samhällstjänsten ansåg tingsrätten, något tveksamt, att det var tillräckligt att den dömde meddelades en varning.⁷³

⁷² Kristianstads tingsrätts beslut 2010-08-10, B 1306-10 samt Hovrätten över Skåne och Blekinges beslut 2011-03-01, Ö 2370-10

⁷³ Kristianstads tingsrätts beslut 2011-06-03, B 778-11

3.2.3 Hässleholms tingsrätt

3.2.3.1 Den passive hässleholmaren

Hässleholms tingsrätt hade dömt en person för våld mot tjänsteman till villkorlig dom med samhällstjänst 50 timmar och ett alternativt fängelsestraff på en månad. Domen hade även fastställts av Hovrätten över Skåne och Blekinge. När den dömde därefter inte svarat på frivårdens brev eller kommit till det planeringsmöte han kallats till ansökte åklagare om att påföljden skulle undanröjas och ersättas med fängelse. Den dömde bestred yrkandet och uppgav att han inte hade tagit del av sin post på grund av att han mått fysiskt och psykiskt dåligt, men att han nu hade all avsikt att utföra samhällstjänsten.

Tingsrätten fann att den dömdes starka vilja att utföra samhällstjänsten gjorde att det inte fanns anledning att undanröja den, däremot ansåg man att den dömdes tidigare passivitet påkallat att han meddelades en varning.⁷⁴

3.2.3.2 Den sjuke hunden

Även i detta mål, som meddelats av Hässleholms tingsrätt 2010-07-07, hade en person dömts för våld mot tjänsteman till villkorlig dom med samhällstjänst 50 timmar och ett alternativstraff på en månads fängelse. Den dömde hade inte skött kontakten med frivården och hade inte dykt upp till möten och arbetspass vilka han kallats till.

Den dömde bestred åklagarens yrkande om undanröjande och uppgav att hans misskötsamhet berott dels på att han saknat pengar för att ta sig till mötena och att hans hund varit sjuk, dels att han flyttat och därför inte fått frivårdens brev. Han menade att hans situation nu förbättrats och att han borde ges en andra chans. Tingsrätten ansåg däremot att han till en så allvarlig grad åsidosatt sina åligganden enligt domen att påföljden skulle undanröjas och man ersatte den med en månads fängelse.⁷⁵

3.2.3.3 En långvarig utlandsvistelse

En ung man hade dömts till villkorlig dom med föreskrift om samhällstjänst 40 timmar för misshandel. Om påföljden istället bestämts till fängelse skulle 21 dagar dömts ut. Den dömde hade därefter uteblivit från ett antal möten med frivården och i övrigt gjort sig onåbar vilket lett till att ansökan om undanröjande gjordes. Den dömde bestred yrkandet i ansökan och menade att han hade missat något tillfälle, men i övrigt berodde frivårdens svårigheter i att nå honom på att han under flera månader varit utomlands.

Tingsrätten fann att man fick lita på den dömde när han sa att han befunnit sig utomlands. Med hänsyn till detta och att den dömde förklarar sig mer än villig att utföra samhällstjänsten ansåg inte tingsrätten att det fanns skäl att

⁷⁴ Hässleholms tingsrätts beslut 2010-04-09, B 285-10

⁷⁵ Hässleholms tingsrätts beslut 2010-07-07, B 1003-10

undanröja den villkorliga domen. Däremot menade tingsrätten att han misskött kontakten med frivården på ett så pass allvarligt sätt att han skulle meddelas en varning.⁷⁶

3.2.4 Blekinge tingsrätt

3.2.4.1 Den ofredande som ville vara ifred

I detta fall, vilket är det fall som ursprungligen väckt författarens intresse för systemet, hade en person som gjort sig skyldig till ofredande och överträdelse av besöksförbud av Blekinge tingsrätt dömts till villkorlig dom med samhällstjänst 40 timmar och ett alternativstraff på en månads fängelse. Den dömde försökte utan framgång få saken överprövad och det dröjde därför en längre tid innan frivården kunde påbörja sina försök att verkställa påföljden. När så skedde led den dömde av svår psykisk ohälsa och kunde därför inte utföra samhällstjänsten. Åklagaren ansökte om att påföljden skulle undanröjas och ersättas av en annan, vilket den dömde medgav.

Tingsrätten kom fram till det inte fanns några utsikter att den dömde skulle utföra samhällstjänsten och undanröjde den därför. I fråga om ny påföljd konstaterade tingsrätten att då det hade förflutit en längre tid sedan domen meddelats samt att den dömde hade skött sig under den tiden och inte återfallit i brottslighet kunde det inte anses ändamålsenligt att omvandla påföljden till fängelse eller ens villkorlig dom med böter utan bestämde påföljden till enbart villkorlig dom.⁷⁷

3.2.4.2 Den våldsamme rattfylleristen

En annan person hade av tingsrätten dömts för våld mot tjänsteman, rattfylleri och olovlig körning till villkorlig dom med samhällstjänst 40 timmar, alternativt en månads fängelse. Han hade därefter börjat utföra samhällstjänsten, men efter att 12 av timmarna utförts uteblev den dömde från arbetspass och gick heller inte att nås av frivården. Åklagaren yrkade att påföljden skulle undanröjas, vilket den dömde varken medgav eller bestred.

Tingsrätten fann att den dömde genom att på detta vis avbryta samhällstjänsten hade åsidosatt sina åligganden på ett sådant vis att en varning inte kunde anses tillräcklig utan att domen skulle undanröjas. Den nya påföljden bestämdes till fängelse och med beaktande av att samhällstjänsten delvis utförts blev tiden tre veckor.⁷⁸

⁷⁶ Hässleholms tingsrätts beslut 2010-10-29, B 1695-10

⁷⁷ Blekinge tingsrätts beslut 2011-08-17, B 1419-11

⁷⁸ Blekinge tingsrätts beslut 2011-10-07, B 2241-11

3.2.5 Kalmar tingsrätt

3.2.5.1 Mannen som bara talade med tingsrätten

En man som gjort sig skyldig till grovt rattfylleri dömdes till villkorlig dom med samhällstjänst 50 timmar, alternativt en månads fängelse. Åklagare yrkade att den dömde skulle få påföljden undanröjd då han inte svarat på brev eller telefonsamtal från frivården. Den dömde å sin sida menade att han inte hade mottagit några telefonsamtal och att han besvarat samtliga brev som kommit honom till handa.

Tingsrätten fann att det inte var styrkt att den dömde fått del av den kallelse som han enligt frivården skulle ha ignorerat, detta i kombination med att domstolen själv inte hade haft några svårigheter med att nå den dömde per telefon innebar att det inte var styrkt att den dömde saknade vilja att utföra samhällstjänst. Omständigheterna var dock sådana att den dömde själv borde sökt kontakt med frivården och han meddelades därför en varning.⁷⁹

3.2.5.2 Spritfabriken

Tingsrätten hade dömt en person för olovlig tillverkning av sprit samt olovlig försäljning av alkoholdrycker. Påföljden hade bestämts till villkorlig dom med samhällstjänst 50 timmar och ett alternativt fängelsestraff på en månad. Den dömde hade inte hörsammat ett flertal kallelser som skickats hem till honom. Den dömde bestred undanröjandet utan att uppge någon direkt förklaring till varför han inte tagit del av kallelserna.

Domstolen gjorde den bedömningen att det var uteslutet att den dömde saknat möjlighet att ta del av i vart fall någon av de kallelser som skickats till honom. Detta i kombination med den dömdes agerande i övrigt ansåg tingsrätten var tillräckligt för att undanröja påföljden och ersätta den med en månads fängelse.⁸⁰

3.2.5.3 Pizzabagaren som outsourcade

En man som av Attunda tingsrätt dömts till villkorlig dom med 50 timmars samhällstjänst, alternativt en månads fängelse, för våld mot tjänsteman hade vid ett antal tillfällen uteblivit från arbetspass. Han hade även försökt köpa sig fri från att utföra samhällstjänsten genom att betala någon annan att utföra den åt honom. Åklagaren ansökte vid Kalmar tingsrätt om att påföljden skulle undanröjas, vilket den dömde bestred.

Tingsrätten ansåg att den dömde genom att inte dyka upp vid arbetspass hade åsidosatt sina åligganden och att påföljden skulle undanröjas och ersättas med fängelse. Med hänsyn till att den dömde utfört 16 utav de 50 ådömda timmarna bestämdes fängelsestraffets längd till 21 dagar.⁸¹

⁷⁹ Kalmar tingsrätts beslut 2010-02-02, B 299-10

⁸⁰ Kalmar tingsrätts beslut 2010-06-01, B 1656-10

⁸¹ Kalmar tingsrätts beslut 2010-08-12, B 3143-10

3.2.5.4 Mannen som kontaktades av frivården

Tingsrätten hade dömt en man för olaga hot och ofredande till villkorlig dom förenad med samhällstjänst 70 timmar och ett alternativt fängelsestraff på 2 månader. Efter att ha fullgjort 25 av samhällstjänsttimmarna slutade den dömde delta i arbetet och gick inte att nås av frivården, varför åklagaren ansökte om att påföljden skulle ersättas med fängelse. Den dömde menade å sin sida att det var frivården som inte hade kontaktat honom.

Tingsrätten fann det bevisat att frivården försökt kontakta den dömde och att den resterande delen av påföljden inte kunnat verkställas på grund av på den dömde själv. På så vis hade han misskött sin samhällstjänst på så vis att påföljden skulle undanröjas. Förhållandena var sådana att påföljden istället skulle bestämmas till fängelse och med hänsyn till den del av samhällstjänsten som utförts kunde straffet begränsas till en månad.⁸²

3.2.5.5 Rattfylleristen från Kalmar

Efter att ha gjort sig skyldig till olovlig körning och grovt rattfylleri dömdes en man till villkorlig dom med samhällstjänst 50 timmar, alternativt en månads fängelse. För att påbörja verkställigheten av samhällstjänsten hade frivården sänt honom två brev, varav ett rekommenderat. Den dömde hade inte besvarat något av dessa vilket ledde till att åklagaren ansökte om undanröjande av påföljden vilket bestreds av den dömde som menade att han visst hade försökt kontakta frivården men utan framgång.

Tingsrättens uppfattning var att den dömde genom att inte besvara breven hade misskött sin samhällstjänst, men att frivården borde gjort ytterligare försök för att få till stånd ett möte varför man nöjde sig med att meddela den dömde en varning.⁸³

3.2.5.6 Mannen som uteblev

En man som hade dömts till villkorlig dom med samhällstjänst 50 timmar, med ett alternativstraff på en månads fängelse, efter att ha gjort sig skyldig till grovt rattfylleri hade uteblivit från fyra möten som han kallats till av frivården. Åklagaren ansökte därför om att påföljden skulle undanröjas.

Den dömde – sin vana trogen – uteblev även från förhandlingen vid tingsrätten. Han hade dock delgetts kallelse och tingsrätten ansåg sig därför kunna avgöra målet i hans utevaro. Man ansåg att den dömde, genom att utebli från samtliga möten, utan att höra av sig, hade åsidosatt sina åligganden och att samhällstjänsten därför skulle undanröjas. Med beaktande av att den dömde gjort sig skyldig till grovt rattfylleri bestämde man påföljden till en månads fängelse.⁸⁴

⁸² Kalmar tingsrätts beslut 2010-10-21, B 2394-10

⁸³ Kalmar tingsrätts beslut 2011-02-23, B 544-11

⁸⁴ Kalmar tingsrätts beslut 2011-02-28, B 5168-10

3.2.5.7 Biltvätten

En man som gjort sig skyldig till våld mot tjänsteman hade dömts till villkorlig dom med samhällstjänst 50 timmar, med ett alternativt fängelsestraff på en månad. Den dömde hade först kallats till ett möte med frivården, men hade enligt egen uppgift ringt dit och ställt in det då han var sjuk, något som hans handledare saknade uppgift om. En kallelse till ett andra möte hade inte heller åttlytts. Denna gång menade den dömde att kallelsen hade förstörts i samband med en biltvätt innan han haft möjlighet att läsa den.

Tingsrätten fann att den dömdes egna uppgifter inte motbevisats och att det således inte fanns tillräcklig grund för att undanröja den villkorliga domen. Talan ogillades i sin helhet.⁸⁵

3.2.5.8 När hovrätten inte höll med

En person som dömts till villkorlig dom med 50 timmar samhällstjänst och ett alternativstraff på en månads fängelse efter att ha gjort sig skyldig till misshandel hade skickats två brev, varav ett rekommenderat, innehållande kallelse från frivården. Det rekommenderade brevet hade returnerats till frivården. Åklagare ansökte om att påföljden skulle undanröjas. Den dömde bestred yrkandet och menade att han inte hade sett till den första kallelsen och att han inte tillåtits hämta ut den andra eftersom han saknat id-kort. Det var oklart om försök hade gjorts att kontakta den dömde per telefon.

Tingsrätten ansåg att den dömde försummat sina åligganden och undanröjde därför påföljden och ersatte den med det i domen angivna alternativstraffet. Detta beslut överklagades av den dömde som yrkade att han istället skulle meddelas varning. Saken kom att prövas av Göta hovrätt.

Även hovrätten ansåg att den dömde misskött sin samhällstjänst och man betonade vikten av att den dömde håller sig anträffbar med hänsyn till det samtyckeskrav som finns för samhällstjänst. Efter att ha beaktat den dömdes ålder – 21 år – och att han var tidigare ostraffad samt formen av hans misskötsamhet och att misskötsamheten inte kunde bli föremål för åtgärd från övervakningsnämndens sida då det rörde sig om en villkorlig dom fann hovrätten att det var tillräckligt att den dömde meddelades en varning.⁸⁶

3.2.5.9 Mannen som ville ha skyddstillsyn

En man hade för misshandel dömts till villkorlig dom med samhällstjänst 50 timmar. Om fängelse istället valts som påföljd skulle längden på straffet bestämts till en månad. Den dömde hade vid två tillfällen med över ett halvårs mellanrum utfört två respektive fem och en halv timmar

⁸⁵ Kalmar tingsrätts beslut 2011-03-15, B 743-11

⁸⁶ Kalmar tingsrätts beslut 2011-06-21, B 2254-11 och Göta Hovrätts beslut 2011-11-01, Ö 1993-11

samhällstjänst. Åklagaren yrkade att påföljden skulle undanröjas och ersättas med fängelse. Den dömde medgav yrkandet vad gällde undanröjande, men menade att påföljden istället borde bestämmas till skyddstillsyn. Anledningen till att samhällstjänsten inte utförts i större utsträckning än så som skett uppgav den dömde var hans sviktande hälsa.

Tingsrätten instämde i att påföljden skulle undanröjas och noterade att den dömde verkade lida av dålig hälsa, man uppmärksammade även att han missbrukade ”i vart fall alkohol”, vilket man tyckte talade för att påföljden kunde bli skyddstillsyn. Man fann dock att det inte fanns något som tydde på att en skyddstillsyn skulle avhålla den dömde från ytterligare brottslighet och att man således var förhindrad att döma ut skyddstillsyn. Istället bestämde man påföljden till en månads fängelse.⁸⁷

3.2.5.10 Den stora stölden

Efter att en person hade dömts för stöld till villkorlig dom med 100 timmar samhällstjänst med ett alternativt fängelsestraff på 3 månader hade åklagaren väckt talan, vilken efter ändring bestämts till att den dömde borde meddelas en varning. Den dömde hade utfört antingen 16 eller 20 av de utdömda timmarna samhällstjänst och sedan brutit kontakten med frivården. Den dömde uppgav själv att han ville utföra samhällstjänsten men att han ville ha ett mindre fysiskt krävande arbete. I övrigt förnekade han att frivården försökt kontakta honom.

Tingsrätten ansåg att den dömde misskött sin samhällstjänst, men inte till sådan grad att den borde undanröjas. Man ansåg att frivården borde gjort ytterligare försök för att få påföljden verkställd och man meddelade den dömde en varning samt erinrade honom om hur viktigt det var att han slutförde samhällstjänsten.⁸⁸

3.2.5.11 Den enda kvinnan

En kvinna hade av tingsrätten dömts för narkotikabrott till villkorlig dom med 50 timmar samhällstjänst, alternativstraffet hade bestämts till en månads fängelse. Frivården har trots ett antal möten (och ett ännu större antal av den dömda inställda möten) inte kunnat få samhällstjänsten verkställd. Den dömda hade varit svår att nå per telefon och hade uttryckt en oro över sin förmåga att utföra samhällstjänsten och hålla sig drogfri. Frivården uppgav att man aldrig hade utrett om den dömda samtyckte till samhällstjänst då hon inte medverkat till personutredningen.

Tingsrätten fann att den dömda genom att inte sköta kontakten med frivården och inte heller medverka vid personutredningen hade misskött sina åligganden enligt domen. Påföljden undanröjdes och ersattes med en månads fängelse.⁸⁹

⁸⁷ Kalmar tingsrätts beslut 2011-07-26, B 2189-11

⁸⁸ Kalmar tingsrätts beslut 2011-09-01, B 2847-11

⁸⁹ Kalmar tingsrätts beslut 2011-09-05, B 2310-11

3.2.5.12 Språkliga förbistringar

En man hade gjort sig skyldig till häleri och för det dömts till villkorlig dom med samhällstjänst 75 timmar, alternativstraffet var två månaders fängelse. Frivården hade svårigheter i att finna en lämplig arbetsplats för den dömd, dels på grund av det brott han dömts för, dels eftersom han hade vissa språkliga problem. Efterhand blev den dömd allt svårare att få kontakt med och frivården ansåg att det troligtvis inte skulle gå att verkställa påföljden. Åklagare ansökte om att påföljden skulle undanröjas vilket den dömd bestred och uppgav att han på egen hand hade hittat en arbetsplats vilken frivården refuserat, samt att eventuella svårigheter som frivården kunnat ha med att kontakta honom kunde bero på att han nyligen flyttat.

Tingsrätten fann att den dömd varken undandragit sig verkställighet av påföljden eller gjort sig skyldig till nya brott. Man ansåg att frivårdens oförmåga att finna en arbetsplats till den dömd inte skulle läggas honom till last. Således förkom ingen allvarlig misskötsamhet som kunde föranleda att påföljden undanröjdes och åklagarens talan ogillades i dess helhet.⁹⁰

3.2.5.13 Fallet som kom tillbaka

En person hade dömts till villkorlig dom med samhällstjänst 50 timmar, med ett alternativt fängelsestraff på en månad, för våld mot tjänsteman. Åklagaren yrkade att påföljden skulle undanröjas då den dömd, trots flera försök från frivårdens sida, inte medverkat till verkställigheten av samhällstjänsten. Det hade vid ett tidigare tillfälle förts talan (se 3.2.5.7) om att påföljden skulle undanröjas, men så hade – uppenbarligen – inte skett. Den dömd bestred åklagarens yrkande, men tyckte att det vore bra om han kunde avtjäna sitt straff genom intensivövervakning med elektronisk kontroll. Han vitsordade till viss del sin misskötsamhet, men påtalad att han faktiskt utfört 15 timmars samhällstjänst.

Tingsrätten ansåg att den dömd genom att missköta sin samhällstjänst, särskilt efter att en talan om undanröjande av den redan förts, hade åsidosatt sina åligganden på så vis att påföljden skulle undanröjas och istället bestämmas till fängelse. Tingsrätten bestämde, efter beaktande av de timmar samhällstjänst den dömd utfört, till 20 dagar.⁹¹

⁹⁰ Kalmar tingsrätts beslut 2011-11-04, B 3612-11

⁹¹ Kalmar tingsrätts beslut 2011-12-23, B 4283-11

3.3 Allmänna kommentarer till rättsfallen

De ovan presenterade rättsfallen har sammanfattats i en tabell vilken finns i bilaga A. I tabellen återfinns samtliga rättsfall och de omständigheter som behandlas är det bakomliggande brottet, antal timmar utdömd samhällstjänst samt alternativt fängelsestraff, hur mycket samhällstjänst som utförts, den dömdes inställning till åklagarens yrkande om undanröjande, form av misskötsamhet, beslut och vad den eventuella nya påföljden bestämts till.

I 13 av de 24 rättsfallen kom påföljden att undanröjas och ersättas med en annan, i nio fall meddelades den dömden en varning och i två fall ogillades talan i sin helhet.⁹² BRÅ:s statistik (se 2.4.5) innehåller visserligen inte någon siffra för hur stor andel av de prövade fallen som undanröjts, men likväl hur stor del av de fall som anmälts till åklagare vilka sedan kommit att undanröjas. Där blev två tredjedelar av fallen undanröjda, vilket tyder på en lägre undanröjandefrekvens i de här studerade rättsfallen. Detta skulle kunna bero på en regional skillnad, men även på en utveckling i hela landet då BRÅ:s statistik har ett par år på nacken. Att dra några konkreta slutsatser är dock svårt utifrån dessa siffror.

Enligt BRÅ är de vanligaste huvudbrotten för personer som dömts till villkorlig dom med samhällstjänst misshandel eller rattfylleri. Detta återspeglas även i de undanröjda fallen. Den vanligaste brottstypen var våldsbrott, antingen normalgradig misshandel (sju fall) eller våld mot tjänsteman (sex fall). Således var den bakomliggande brottsligheten i mer än hälften av fallen våldsbrott. Detta kan ses mot bakgrund av att man i förarbetena uttalat att samhällstjänst ofta kan vara en lämplig påföljd för personer som gjort sig skyldiga till mindre allvarliga våldsbrott. En annan i tabellen välrepresenterad brottsgrupp är brott relaterade till alkohol och narkotika. I nio av fallen kan man enbart genom brottsrubriceringen koppla samman brottet med alkohol eller narkotika. I förarbetena har man uppmanat till en viss försiktighet att döma ut samhällstjänst för narkotikabrott, eller andra former av missbruksrelaterad brottslighet, men i de flesta av de här redovisade fallen har det rört sig om mindre allvarliga brott och oftast har utgången faktiskt blivit en varning snarare än ett undanröjande.⁹³

I de flesta av fallen rörde det sig om påföljder med ett lågt antal timmar samhällstjänst. I hela 18 fall var det 50 timmar eller mindre och i samtliga av dessa – med undantag för ett – hade alternativstraffet angetts till en månads fängelse. Det högsta antalet timmar var 160 med ett alternativstraff på sex månader. I tjugo av fallen överensstämde sambandet mellan antal timmar samhällstjänst och längden på det alternativa fängelsestraffet med de rekommendationer som återgivits i tabellen under 2.2.5, vilket kan tyda på

⁹² I det mål där tingsrättens beslut överklagats och sedan ändrats av hovrätten presenteras här hovrättens beslut (B 2254-11 resp. Ö 1993-11)

⁹³ N.B. statistiken är här överlappande på så vis att det i något fall förekom både våldsbrott och alkohol eller droger.

att man följer dessa riktlinjer. Det kan dock ifrågasättas om så sker i lika stor utsträckning i hela landet, eller om det enbart är inom Hovrätten över Skåne och Blekinges domsaga – vilket tidigare utgjort upphovsmakaren till tabellen, Martin Borgekes, verksamhetsområde.

I mer än hälften av fallen hade samhällstjänsten överhuvudtaget inte påbörjats och enbart i ett fall hade mer än hälften av de ådömda timmarna utförts. Detta indikerar att problem med verkställigheten för det mesta uppstår på ett tidigt stadium. Det kan även peka på att de dömda – trots att de samtyckt till samhällstjänst – saknar egentlig vilja att utföra samhällstjänsten.

I de allra flesta fallen har den dömde motsatt sig att påföljden undanröjdes. I samtliga fall där åklagarens yrkande medgetts kom påföljden att undanröjas, och det är just inom denna grupp där den nya påföljden bestämts till en annan än fängelse. Även i samtliga fall där den dömde varken bestritt eller medgett undanröjande av påföljden har utgången blivit att den undanröjts.

3.4 Hur allvarlig är en allvarlig misskötsamhet?

27 kap. 6 § 3 BrB föreskriver att när en person inte iakttar vad som åligger denne enligt en villkorlig dom får domstol undanröja påföljden. I förarbetena har man utvecklat detta något och sagt att utgångspunkten är att när en samhällstjänst missköts ska den normalt undanröjas, men man har inte utvecklat vad som avses med misskötsamhet, något som förhoppningsvis ska klargöras en aning här.

I de allra flesta av de här studerade fallen har det rört sig om misskötsamhet i form av att den dömde uteblivit från antingen arbetspass, eller ännu vanligare, planeringsmöten. I många av fallen har den dömde även gjort sig svår att nå för frivården genom att inte svara på telefonsamtal och brev.

Det verkar sällan vara tillräckligt med enbart ett fall av misskötsamhet för att domen ska undanröjas, utan i de flesta fallen har det krävts upprepad misskötsamhet och upprepade uppmaningar till bättring. I flera av målen har den dömde uteblivit från två planeringsmöten vilket enbart lett till att denne meddelats en varning. I många av dessa fall har domstolen låtit antyda att frivården borde ansträngt sig ytterligare. I ett av de fall där den dömde uteblivit från två möten beslutade dock tingsrätten att påföljden skulle undanröjas, men beslutet överklagades till hovrätten som undanröjde detta och istället meddelade den dömde en varning. Man kan fråga sig hur många incidenter som krävs innan påföljden undanröjs. I ett fall ansåg tingsrätten att fyra fall av frånvaro fick räcka och beslutade att undanröja påföljden.⁹⁴

I det fall där samma påföljd begärts undanröjd vid två olika tillfällen hade det i det första fallet gjorts två försök från frivårdens sida när domstolen valde att ogilla talan i sin helhet. Därefter gjorde frivården ytterligare försök för att få samhällstjänsten verkställd, vilket till viss grad lyckats då den dömde utfört ett par timmar samhällstjänst, men när den dömde även i fortsättningen satte sig emot verkställigheten ansöktes på nytt om undanröjande varvid tingsrätten ansåg att det nu fanns skäl för undanröjande. Utöver den fortsatta misskötsamheten beaktade man även att det redan tidigare förts talan om undanröjande vilket ansågs försvårande trots att någon varning inte meddelats vid det tillfället.

Det verkar inte finnas någon tydlig gräns för hur många chanser den dömde får innan påföljden undanröjs. En viss flexibilitet kan givetvis vara en fördel i och med att olika former av misskötsamhet kan betraktas som olika allvarlig, men samtidigt leder bristen på riktlinjer till att det blir svårt för de som har att bedöma misskötsamheten såväl som för den dömde själv att avgöra allvaret i ett visst agerande.

⁹⁴ Intrycket av att den dömde saknade vilja att utföra samhällstjänsten förstärktes troligtvis av att han även uteblev från tingsrättens förhandling utan att höra av sig.

Man kan jämföra detta med de engelska och danska motsvarigheterna till samhällstjänst. I England uppmanas den dömda efter ett fall av misskötsamhet att förklara sig, och om så inte sker, eller misskötsamheten - oavsett hur allvarlig - upprepas går det vidare till domstol. I Danmark finns ett liknande system: den dömda kan missköta sig två gånger, men tredje gången går den danska motsvarigheten till Kriminalvården vidare med saken.⁹⁵

I det ovan nämnda fallet där hovrätten kom att ändra tingsrättens beslut hade tingsrätten inte framfört några närmre skäl till beslutet utan enbart konstaterat att den dömda inte iakttagit sina åligganden och att påföljden därför skulle undanröjas. Hovrätten vägde däremot in – utöver misskötsamheten i sig – den dömdes låga ålder, att han var tidigare ostraffad samt att hans misskötsamhet inte kunde bli föremål för övervakningsnämndens åtgärder för att komma fram till att en varning var tillräcklig. På så vis har hovrätten beaktat långt fler omständigheter än om det är en allvarlig form av misskötsamhet eller inte. På vilket vis dessa faktorer påverkar misskötsamheten kan vara svårt att se, särskilt vad gäller den sistnämnda, vilken snarare kan tyckas tala för undanröjande än emot.

I ett mål där åklagaren hävdade att den dömda inte varit kontaktbar för frivården vägde tingsrätten in att de själva inte hade haft några svårigheter med att komma i kontakt med den dömda och konstaterade att det inte var styrkt att den dömda gjort sig själv onåbar vilket ledde till att påföljden fick kvarstå, men att den dömda tilldelades en varning.

En stor del av ansökningarna om undanröjande kom in på ett tidigt stadium och den dömda hade ofta bara utfört ett fåtal timmar eller inte ens påbörjat samhällstjänsten. Samtidigt var det en stor andel av de fall där den dömda påbörjat samhällstjänsten för att sedan avbryta den där utgången blev ett undanröjande. Enbart i ett av dessa fall kom utgången att bli en annan, vilket visar på en högre undanröjandefrekvens än när samhällstjänsten i sig inte hunnit påbörjas. Detta kan tolkas som att misskötsamhet i ett senare skede betraktas som allvarligare än i inledningsskedet. Detta skulle även kunna förklaras av att när samhällstjänsten löpt under en längre tid har den dömda haft mer tid att missköta sig och således finns det ett stadigare beslutsunderlag.

I enbart ett av fallen fanns indikationer på att personen misskött sig i själva arbetet. Det rörde sig då om en man som, enligt åklagaren försökt muta sig fri från samhällstjänsten, enligt den dömda själv försökt betala en annan person för att utföra arbetet åt honom. Oavsett vilken av dessa versioner det i verkligheten rörde sig om är det knappast förenligt med avsikten med samhällstjänst (lika lite som det skulle vara att låta en annan person avtjäna ens fängelsestraff). Domstolen som avgjorde målet nämnde dock inte detta i sin bedömning. Istället ansåg man att den dömdes utevaro från ett flertal arbetspass var tillräcklig grund för undanröjande.

⁹⁵ BRÅ 2010:10, s. 55 resp. 58

I tre av fallen har den dömde på ett eller annat vis lidit av missbruk och i samtliga av dessa undanröjdes påföljden. I dessa fall har det förekommit allvarigare former av misskötsamhet som att den dömde uteblivit från ett flertal arbetspass och möten samt att det i allmänhet varit svårt att organisera samhällstjänsten. I två av dessa tre fall kunde det konstateras brister i personutredningarna. I ett av dem hade någon personutredning överhuvudtaget inte gjorts och därför uppdagades det först efter det att dom meddelats att personen led av ett allvarligt missbruk. I det andra fallet hade en personutredning visserligen gjorts, men den dömde hade inte medverkat och det hade då inte gått att utreda huruvida denne samtyckte till samhällstjänst.⁹⁶ Intressant här är att domstolen i sina skäl för beslutet uppgav som en försvårande omständighet att den dömde inte medverkat i personutredningen. Det kan visserligen ses som en indikation på den dömdes svårigheter att samarbeta med Kriminalvården, men detta hade även visat sig vid ett flertal tillfällen efter att domen meddelats. Det borde inte vara lämpligt att i ett beslut rörande misskötsamhet av en påföljd hänvisa till sådant som inträffat före dom.

I ett av de två fall där talan ogillades i sin helhet hade den dömde uteblivit från två möten. Han kunde dock uppge en förklaring till båda fallen av frånvaro och tingsrätten valde att lita på den dömdes utsaga då det inte fanns något som motbevisade den och man fann således att det inte förekommit någon form av misskötsamhet.⁹⁷ I det andra fallet där talan ogillades rörde det sig om en person för vilken frivården haft svårt att finna en arbetsplats, vilket framstod som det främsta skälet för ansökan om undanröjande, något tingsrätten avfärdade då det inte rörde sig om misskötsamhet från den dömdes sida utan snarare frivårdens tillkortakommande. Åklagaren hävdade även att den dömde efterhand gjort sig alltmer svårnåbar, men den dömde menade att det i så fall enbart berott på att han flyttat, vilket tingsrätten litade på när man konstaterade att den dömde inte hade undandragit sig verkställigheten. Tingsrätten uppmärksammade även att den dömde inte på annat sätt (genom att begå nya brott) misskött sig och fann att åklagarens talan saknade grund. I båda dessa fall har tingsrätterna således konstaterat att de dömnda varit fullständigt klanderfria innan man ogillat talan.

I många av de fall där den dömde kunnat uppge en mer konkret förklaring till varför denne uteblivit eller inte hörts av har tingsrätten valt att tro på dennes förklaring och istället för att undanröja domen enbart meddelat varning.

En annan faktor som man lagt vikt vid är att den dömde uttalat en stark vilja att fullgöra samhällstjänsten. I många av fallen där så skett har utgången enbart blivit en varning. Detta innebär dock inte att alla uttalanden från den dömdes sida om en önskan att utföra samhällstjänsten resulterat i att

⁹⁶ Det bör här ifrågasättas hur personen överhuvudtaget kunnat ådömas påföljden villkorlig dom med samhällstjänst när man inte hade lyckats klarlägga om hon samtyckte till det, eller än mindre uttryckligen uttalat sådant samtycke.

⁹⁷ Det ska observeras att denne person senare fick sin påföljd undanröjd.

påföljden kvarstått, vilket annars hade kunnat missbrukas på så vis att påföljden varken kom att utföras eller undanröjas. Det krävs således att den dömde lyckas övertyga rätten om att han eller hon faktiskt vill utföra samhällstjänsten. I flera av de fall där man tagit hänsyn till den dömdes vilja att fullgöra samhällstjänsten har rätten även konstaterat att den dömde verkar ha insett hur viktigt det är att så faktiskt sker. Således framstår det som att, utöver viljan att utföra samhällstjänsten, bör det finnas en förståelse för varför den ska utföras.

I ett par av de fall där domstol kommit att undanröja påföljden har så inte skett med hänsyn till att den dömde misskött sina åligganden enligt domen utan snarare för att det saknats förutsättningar för att låta påföljden bestå. Det har här rört sig om fall där sjukdom och liknande legat till grund för att samhällstjänsten inte kommit att fullgöras och det är i just dessa fall där man bestämt den nya påföljden till en annan än fängelse. Detta väcker frågan var gränsen mellan 27 kap. 6 § 3 och 27 kap. 2 a § 3 st BrB går. I rättsfallet RH 2002:68 (se 2.4.3.3) ansåg hovrätten att en person som inte kunde klandras för att samhällstjänsten inte kommit till stånd inte heller kunde få den undanröjd enligt 27 kap. 6 § 3 BrB, utan att samhällstjänsten istället borde undanröjas med 2a § i de fallen. I vissa fall borde det dock inte vara helt lämpligt att enbart låta den villkorliga domen bestå (mer om detta i analysen).

Sammanfattningsvis kan konstateras att när en person plötsligt avbryter sin samhällstjänst och gör sig svårkontaktbar betraktas det nästan alltid som så allvarlig misskötsamhet att domen undanröjs. Om däremot misskötsamheten äger rum på ett tidigare stadium, innan arbetet kommit igång, krävs att den dömde uteblivit från minst två möten för att påföljden ska undanröjas. Detta tyder på – vilket även uttalats i många av domarna – att det för att undanröja en påföljd med hjälp av 27 kap. 6 § 3 BrB krävs att misskötsamheten har varit allvarlig, vilket i ljuset av rättsfallen verkar kräva lite mer än vad som skrivits i förarbetena enligt vilka huvudregeln är att påföljden ska undanröjas vid misskötsamhet.

3.5 Den nya påföljden

I 13⁹⁸ av fallen blev utgången att den villkorliga domen undanröjdes och ersattes med en annan, i elva av dessa bestämdes den nya påföljden till fängelse. Att så är fallet är inte särskilt häpnadsväckande då villkorlig dom med samhällstjänst utgör ett alternativ till fängelse som egentligen enbart kan bli aktuell när påföljden annars hade bestämts till fängelse. Detta överensstämmer med vad som beskrivits ovan (2.4.3.4).

I ett av de fall där påföljden inte blev fängelse bestämdes den istället till skyddstillsyn med kontraktsvård, vilket beskrivits som ett av de tänkbara alternativen när den nya påföljden inte blir fängelse. Den domde led av ett allvarligt missbruk vilket hindrade denne från att utföra samhällstjänsten, något som inte uppdagats i samband med dom då någon personutredning inte hade gjorts. Samtliga inblandade ansåg att påföljden istället skulle bestämmas till skyddstillsyn med kontraktsvård för missbruk. Domstolen har inte motiverat varför man inte valt fängelse som påföljd, men det framstår som osannolikt att utgången blivit en annan än skyddstillsyn med kontraktsvård om man vid domstillfället känt till mannens missbruk.

I det andra målet där den nya påföljden inte bestämdes till fängelse blev utgången villkorlig dom och enbart villkorlig dom. Det rörde sig även här om en person som saknade förmåga att utföra samhällstjänsten på grund av sjukdom. Inledningsvis konstaterade rätten att föreskriften om samhällstjänst borde upphävas med hänsyn till den dömdes hälsotillstånd, vilket låter som en tillämpning av 27 kap. 2 a § 3 st BrB, men sedan bestämdes den nya påföljden till villkorlig dom genom uttryckligt stöd av 27 kap. 6 § 3 BrB. I påföljdsvalet vägde man in att den domde under prövotiden inte återfallit i brott samt att det inte var ändamålsenligt att döma till hårdare påföljd än villkorlig dom då det förflutit lång tid sedan domen meddelades. Troligtvis hade man inte resonerat på samma vis om samhällstjänsten upphävts på grund av att den domde misskött sig.

De flesta av besluten innehåller ingen närmare redogörelse för varför man kommit fram till att den nya påföljden ska bestämmas till fängelse. Detta gör det lite svårt att analysera valet av påföljd, men kan samtidigt ses som ett uttryck för att fängelse använts som utgångspunkt och att det då krävs något som talar för att påföljdsvalet ska bli ett annat för att så ska ske. I något fall har man uttryckt att det inte funnits skäl att döma till annan påföljd än fängelse eller att det med hänsyn till omständigheterna enbart varit aktuellt med fängelse.

I fem av de fall där den nya påföljden bestämts till fängelse blev längden på straffet detsamma som längden på det alternativstraff som angivits i domen. I enbart ett av dessa fall hade den domde utfört något arbete, men då bara 7,5 av 50 timmar (15 procent) vilket domstolen verkar ha betraktat som en obetydlig del då man inte beaktat det. Däremot övervägde man att istället

⁹⁸ Här ej inräknat det undanröjande som senare kom att upphävas av hovrätten.

döma till skyddstillsyn då den dömde själv önskade detta. Man konstaterade att det troligtvis förelåg ett missbruk vilket talade för skyddstillsyn, men då det inte kunde antas att skyddstillsynen skulle bidra till att den dömde avhöll sig från vidare brottslighet var den påföljden utesluten.

I de fall där det nya fängelsestraffet fått en annan längd än det i domen angivna alternativstraffet har det gjorts mer eller mindre proportionerliga avdrag på strafftiden i förhållande till hur stor del av samhällstjänsten som utförts. Någon tendens att följa tumregeln omvänt, som Martin Borgeke rekommenderat, verkar inte ha förekommit. Detta kan bero på att det rör sig om korta straff där alternativstraffet ofta varit en månad och att det således inte funnits utrymme för att tillämpa den. Om tumregeln hade tillämpats hade troligtvis inte utgången skiljt sig särskilt mycket i fallen ovan. Det mål där utgången i så fall borde blivit en annan är Kalmar tingsrätts sista avgörande (Fallet som kom tillbaka) där fängelsestraffet bestämdes till 20 dagar, men då det är oklart varför man valde denna något udda strafflängd istället för den mer etablerade på 21 dagar är det svårt att spekulera vidare i saken.

I ett av målen verkar tingsrätten ha gjort en helt fristående bestämning av påföljden utan att beakta det i domen angivna alternativstraffet. Man har istället valt att utifrån det brott som begåtts bestämma påföljden, vilken visserligen stämde överens med alternativstraffet. Att rätten ska göra en fristående bedömning av den nya påföljden stämmer överens med förarbetsuttalandet om att rätten inte är bunden av det alternativa fängelsestraffet (se 2.4.3.5), det kan däremot ifrågasättas om rätten helt och hållet kan låta bli att beakta alternativstraffet.

Det alternativa fängelsestraffet ska inte bara utgöra ett riktvärde för jurister utan ska även vara något av en piska för den dömde att faktiskt utföra samhällstjänsten då han eller hon ser vad som annars väntar. Om rätten vid ett undanröjande då kommer fram till ett straff som, bortsett från beaktande av utförd samhällstjänst och liknande, avviker från alternativstraffet framstår påföljden plötsligt inte som så förutsebar som den först tett sig. Det är dock inte möjligt att den nya påföljden bestäms till ett längre fängelsestraff än det angivna alternativstraffet.

Inte i något av fallen kom den nya påföljden att underskrida det för straffet angivna straffminimum, detta är dock inte så konstigt då det inte för något av brotten fanns ett straffminimum som översteg det allmänna straffminimumet på 14 dagars fängelse.

Sammanfattningsvis kan sägas att den nya påföljden i de flesta fall ska bestämmas till fängelse, för att välja en annan påföljd krävs särskilda skäl. Det är svårt att säga vad dessa särskilda skäl kan vara då det enbart ansågs finnas sådana skäl i två av fallen. När längden på det nya fängelsestraffet bestäms ska alternativstraffet användas som utgångspunkt och hänsyn tas till hur stor del av samhällstjänsten som utförts med proportionerlig nersättning av fängelsestraffet därefter.

4 Intervjuer

4.1 Inledning

Inom ramen för denna framställning har tre intervjuer genomförts för att ge en mer nyanserad och levande bild av systemet. De personer som intervjuats representerar tre olika steg som påverkar en villkorlig dom med samhällstjänst: den som skriver förarbetena, domstolen och Kriminalvården. Den förstnämnda intervjun handlar om den pågående påföljdsutredningen och de eventuella förändringar i lagstiftning som denna kan leda till, medan de två senare fokuserar på hur de olika bedömningar som ska göras i samband med samhällstjänst samt hur systemet fungerar i praktiken.

Nedan följer en redogörelse för intervjuerna där inledningsvis de personer vilka intervjuats presenteras, därefter redovisas de frågor som ställts samt en sammanfattning av svaren därpå och avslutningsvis ges en kortare kommentar.

Den intervjumetod som använts är så kallad kvalitativ forskningsintervju. Det innebär att intervjuaren inte varit bunden av de i förväg formulerade frågorna utan utvecklade följdfrågor utifrån intervjupersonens svar och på så vis har informationen vuxit fram genom det sociala samspelet mellan intervjuare och intervjuperson.

4.2 Förarbetsförfattaren

4.2.1 Introduktion

Fredrik Wersäll är hovrättspresident på Svea hovrätt och tillika särskild utredare i den pågående påföljdsutredningen. Han har i en kortare intervju per telefon den 6 februari 2012 berättat vilka förslag rörande systemet för samhällstjänst och undanröjande därav som man kan förvänta sig att se i påföljdsutredningen när den presenteras. Då intervjun redan kommenterats under 2.5 kommer det inte utvecklas här.

4.2.2 Intervju

Vilka förslag till ändringar av samhällstjänst kommer påföljdsutredning att innehålla?

Det kommer inte att ges några förslag på dramatiska förändringar av systemet för samhällstjänst rent innehållsmässigt. Gränserna för antalet timmar som kan dömas ut kommer att förbli desamma och så vidare. Däremot kommer det föreslås att det ska vara möjligt att ersätta en del av timmarna med behandling eller någon annan form av programverksamhet istället för faktiskt arbete. Men den allra största förändringen vad gäller samhällstjänst är att istället för att det är villkorlig dom eller skyddstillsyn som förenas med föreskrift om samhällstjänst ska båda dessa påföljder ersättas av villkorligt fängelse.

Kommer utredningen innehålla några förslag om ändring av reaktionssystemet vid misskötsamhet?

I och med att påföljden förändras kommer även systemet för reaktioner mot misskötsamhet att ändras i vissa delar. Reglerna ska bland annat bli tydligare och reaktionerna i sig borde också bli tydligare för att visa att misskötsamhet inte tolereras. På så sätt kommer det att ske en viss skärpning. Däremot kommer inte beslutsstrukturen för undanröjande och varning att förändras något nämnvärt.

4.3 Domstolen

4.3.1 Introduktion

De lagar och bestämmelser som presenterats ovan ska i slutändan tillämpas av någon och den som har att göra det är vanligtvis en domstol. Rådmannen Karoline Fridolf arbetar vid Helsingborgs tingsrätt och har ställt upp på en telefonintervju för att besvara ett par frågor om villkorlig dom som förenats med samhällstjänst och framförallt om processen vid undanröjande av en sådan påföljd. Karoline Fridolf har tidigare även arbetat som åklagare. Intervjun ägde rum den 8 februari 2012.

4.3.2 Intervju

Vad krävs för att en person ska uppfylla lämplighetskravet för att ådömas villkorlig dom med samhällstjänst?

Inledningsvis måste personen uppfylla de allmänna kraven för en villkorlig dom enligt 30 kap. 7 § 1 st BrB, sedan tillkommer de speciella kraven för samhällstjänst. Personen måste först och främst ha förmågan att utföra arbetet. Sedan kan kraven för det givetvis variera från arbetsplats till arbetsplats, men en person med ett svårt fysiskt handikapp torde mycket sällan kunna utföra de arbetsuppgifter som förekommer i en samhällstjänst. Om en person har ett aktivt missbruk får även detta för det mesta anses utgöra ett hinder för att döma ut samhällstjänst, det rör sig då framförallt om narkotikamissbruk, men även ett allvarligt alkoholmissbruk kan orsaka problem. Därutöver ska man göra en sammantagen bedömning av personens livssituation.

Kan man döma en person till villkorlig dom med samhällstjänst utan att det gjorts någon personutredning?

Det är inte nödvändigt att en personutredning gjorts för att man ska kunna döma en person till en påföljd innehållande samhällstjänst. Det är rentav inte ovanligt att så sker. Det kan vara så att det först vid huvudförhandlingen visar sig att samhällstjänst kan bli aktuellt. Om det inte gjorts någon personutredning är det upp till rätten att genom att ställa frågor utreda den tilltalades personliga förhållanden och om den samtycker till samhällstjänst.

Finns det vissa former av misskötsamhet som inte ens behöver leda till att den dömda meddelas en varning?

Det finns givetvis former av misskötsamhet som inte behöver leda till något agerande från tingsrätten, men det hanterar vanligtvis Kriminalvården på egen hand utan att blanda in vare sig åklagare eller domstol. I de fall misskötsamheten kommer upp i domstol rör det sig om så pass allvarlig misskötsamhet att åtminstone en varning nästan alltid utdelas.

Krävs det att den dömd misskött sig vid mer än ett tillfälle? Finns det någon form av misskötsamhet som är så allvarlig att påföljden ska undanröjas vid första felsteget?

Det borde normalt krävas att personen misskött sig mer än en gång för att man ska undanröja påföljden. Det finns säkert något fall där misskötsamheten är så allvarlig att personen inte förtjänar en andra chans, men det är svårt att föreställa sig vad detta skulle vara för form av misskötsamhet.

Vad är beviskravet för misskötsamhet?

Det är upp till åklagaren att visa att den dömd personen misskött sig. Det är vanligtvis inget problem att bevisa misskötsamheten i sig då den ofta är väldokumenterad, särskilt när det är en skyddstillsyn som förenats med samhällstjänst och det då redan gått en runda om övervakningsnämnden, men även när det är villkorlig dom brukar misskötsamheten vara väldokumenterad.

Vilken är skillnaden mellan vad en åklagare kräver för att ansöka om undanröjande och de krav en domare ställer för att undanröja en villkorlig dom med samhällstjänst?

När en åklagare får in en anmälan från Kriminalvården är han eller hon praktiskt taget skyldig att ansöka om undanröjande vid tingsrätten. Någon egen bedömning från åklagarens sida ska vanligtvis inte behöva göras. Tingsrätten ska å andra sidan se på samtliga omständigheter och göra sin bedömning utifrån det.

Kan man undanröja en villkorlig dom med tillämpning av 27 kap. 6 § 3 BrB även om den dömd inte kan klandras för att samhällstjänsten inte utförts som den ska?

Om förutsättningarna ändrats på ett sådant vis att den dömd inte längre kan anses lämplig för samhällstjänst måste påföljden ändras. Personen kan bli sjuk eller på annat sätt upphöra med att uppfylla de lämplighetskrav som ställts upp när påföljden inledningsvis dömts ut. Man får se vilka förutsättningar det finns för att samhällstjänsten kommer att slutföras.

Att tillämpa 27 kap. 2a § 3 st BrB borde framförallt bli aktuellt när orsaken till att samhällstjänsten inte kan utföras ligger hos annan än den dömd, om det till exempel skall uppstå något hinder på arbetsgivarens sida. Det borde även krävas att det bara kvarstår ett fåtal timmar av samhällstjänsten för att man ska kunna upphäva föreskriften med stöd av denna bestämmelse. Om samhällstjänsten bara utförts delvis, eller inte ens påbörjats, får man istället tillämpa 27 kap. 6 § 3 BrB.

Är det vid undanröjande möjligt att ersätta en villkorlig dom med samhällstjänst med en annan påföljd än fängelse?

Normalt ska den nya påföljden bli fängelse, men det kan ju inträffa att antalet timmar av samhällstjänsten som kvarstår när påföljden undanröjs är så få att det inte kan anses motsvara straffminimum på 14 dagar, och då får man istället ersätta påföljden med böter.

När den nya påföljden bestämts till fängelse, vilka faktorer ska man ta hänsyn till vid straffmätningen?

Som framgår av 27 kap. 6 § 3 st BrB ska man ta hänsyn till vad den dömden undergått till följd av påföljden. I dessa fall är det framförallt i vilken omfattning den dömden utfört sin samhällstjänst. Då får man minska tiden för fängelsestraffet därefter genom att vikta de utförda timmarna samhällstjänst mot det i domen angivna alternativa fängelsestraffet och göra en uppskattning av hur mycket det motsvarar. Att göra en direkt procentuell avräkning är oftast inte möjligt då det skulle medföra udda strafftider.

4.3.3 Avslutande kommentar

I intervjun har mycket av det som presenterats tidigare bekräftats. Karoline Fridolf har framhållit att i lämplighetsbedömningen är det framförallt personens förmåga – fysisk såväl som psykisk – som är avgörande och att detta krav kvarstår även efter det att påföljden dömts ut och således kan bli aktuell igen vid ett undanröjande. Därutöver menas på att 27 kap. 6 § 3 BrB kan tillämpas även i fall då den dömden inte direkt kan sägas ha misskött sig – vilket Hovrätten över Skåne och Blekinge hävdar inte är möjligt (se 2.4.3.3).

4.4 Kriminalvården

4.4.1 Introduktion

De som framförallt kommer i kontakt med personer som dömts till samhällstjänst och får uppleva hur och vad det innebär när en person missköter sin samhällstjänst är frivården. Det är även frivården som ska ta första steget och göra en anmälan till åklagare när en person som dömts till villkorlig dom med samhällstjänst missköter sin påföljd. Frivården hör till Kriminalvården och har till uppgift att se till att frivårdspåföljder verkställs.

Tre frivårdsinspektörer, vilka arbetar med bland annat samhällstjänst, på frivården i Malmö har ställt upp på en intervju som ägt rum på frivården i Malmös kontor den 13 februari 2012.

4.4.2 Intervju

I personutredningar, vilka faktorer tar ni hänsyn till i bedömningen av om en person är lämplig för samhällstjänst?

Framförallt ser man så att personen inte har ett aktivt missbruk. Även om det ibland händer att domstol tycker att man kan försöka med samhällstjänst trots att det finns ett mildare missbruk, skulle aldrig frivården rekommendera en person med ett aktivt missbruk för samhällstjänst.

Därutöver måste den dömde vara i någorlunda bra form mentalt, en person som är psykiskt sjuk kan inte utföra samhällstjänst. Personen måste ha en social plattform att stå på, en viktig del i det är att man har en egen bostad och att man har förmåga att passa tider. Utan en sådan plattform är det väldigt svårt att utföra samhällstjänst. Givetvis måste personen ha fysisk förmåga att utföra arbetet. Även om man i viss grad kan anpassa arbetet är den möjligheten ytterst begränsad och för en person som till exempel har en personlig assistent är det mer eller mindre omöjligt att utföra de arbetsuppgifter som frivården kan ordna. Nuförtiden förekommer det att domstolar i större omfattning dömer till samhällstjänst i gränsfall, vilket gör att påföljdens trovärdighet till viss del urholkas.

Hur beslutas vilken arbetsplats en person får och i vilken utsträckning beaktas klientens personliga egenskaper och önskemål?

Man försöker så gott det går att matcha person och arbetsplats, det blir oftast bäst resultat då, så det är bra om klienten kan vara delaktig i sin egen process. Vanligtvis får man dock sätta detta åt sidan eftersom det helt enkelt inte finns tid. När man ska hitta en arbetsplats till en person är det bra att fråga om personen är bra på något eller liknande, och man bör alltid fråga om personen har några egna förslag på var den kan utföra samhällstjänsten. Om så är fallet får man ta ställning till om den arbetsplatsen är lämplig och om den är det så är det givetvis jättebra.

Man anstränger sig lite extra för att matcha person och arbetsplats just i de fall då det är någon med missbruk som fått en föreskrift om samhällstjänst, eller om man misstänker att det kan finnas ett missbruk, till exempel vid rattfylleri. Då är det bra om de får arbeta i en organisation som hjälper personer med missbruk, och då går det förhoppningsvis upp ett litet ljus hos den dömda personen. Även när det är ungdomar vill man gärna att de får ut lite mer av samhällstjänsten, man vill gärna ge dem en vettig sysselsättning och en bra förebild, vilket idrottsklubbar ofta är bra på.

Att anpassa själva arbetet efter personen är oftast svårt och kan bara ske i mindre utsträckning och i undantagsfall. Något direkt kontorsarbete förekommer inte, åtminstone inte i sådan omfattning att det skulle kunna utgöra en hel samhällstjänst. I och med att arbetsplatsen måste vara en ideell förening eller liknande är man ganska begränsad.

Sedan försöker man även se till att arbetsplatsen ligger geografiskt lägligt. Frivården i Malmös verksamhetsområde sträcker sig över ett stort område och det blir lite besvärligt om en person som bor allra längst ner i söder får en plats högst upp i norr. Man får i vart fall se om personen har möjlighet att ta sig till arbetsplatsen med kollektivtrafik.

Hur kontrolleras det att samhällstjänsten utförs som den ska?

Den dömdes närvaro på arbetsplatsen kontrolleras på så vis att han eller hon har fått ett telefonnummer som går till en telefonsvarare hos frivården. När personen kommer till arbetsplatsen är det första han eller hon ska göra att ringa detta telefonnummer från arbetsplatsens telefon och stämplar på så vis in, och stämplar på motsvarande vis ut när arbetspasset är slut.

Kontroll sker också genom kontaktpersonen som den dömda har på arbetsplatsen. Denne ska rapportera till frivården om den dömda på något vis missköter sin samhällstjänst. Det är viktigt att man har en bra dialog med kontaktpersonerna, vilket man som tur är ofta har. Därutöver gör frivården själva besök på arbetsplatsen, vilket då sker utan att den dömda förvarnas.

Finns det riktlinjer för när misskötsamhet ska anmälas till åklagare?

Det finns riktlinjer för hur man ska förhålla sig till misskötsamhet. Verkställigheten i allmänhet regleras i Kriminalvårdens föreskrifter och allmänna råd, just samhällstjänst i KVFS 2011:5. Sedan finns det ett flödesschema som visar vad som händer och hur man ska gå till väga vid misskötsamhet, det brukade vara lokalt, men det som finns nu är nog samma i hela Sverige.

Vid första mötet på frivården går man igenom reglerna och vad som räknas som misskötsamhet under samhällstjänsten. Därefter ska klienten skriva under att denne är införstådd med reglerna. Vidare informeras klienten om att ifall denne missköter sig kan frivården återrapportera ärendet till åklagare med förslag på undanröjande av den villkorliga domen med samhällstjänst och att klienten istället ska avtjäna straffet i fängelse. I informationsbladet räknas de olika formerna av misskötsamhet upp enligt följande:

Som misskötsamhet räknas

- Avvikelse från den fastställda arbetsplanen som inte godkänts av frivården, t.ex. försening,
- Uteblivande från arbetspass,
- Alkohol- eller drogpåverkan på arbetsplatsen,
- Arbetsvägran,
- Sjukanmälan utan giltigt sjukintyg (när sådant intyg inforrats av frivården),
- Brott på arbetsplatsen under pågående verkställighet.

När misskötsamheten består i att personen inte hörsammar kallelser ska man skicka två sådana och först när den andre inte gett något resultat ska man gå vidare med saken. Tidigare var det tre kallelser man skulle skicka, men nu har det begränsats till två. Hur sedan tingsrätten bedömer det varierar från fall till fall, och i viss mån även från tingsrätt till tingsrätt.

Vilka former av misskötsamhet betraktar ni som värre än andra? Finns det former som ni överhuvudtaget inte ens bryr er om (exempelvis sen ankomst)?

De vanligaste formerna av misskötsamhet är att personen uteblir eller inte hör av sig. Om en person skulle dyka upp drogpåverkad på arbetsplatsen, eller stjäla därifrån tas det omedelbart vidare till åklagare. Arbetsplatsen gör även en polisanmälan. Det är man skyldig inte bara den dömde utan även arbetsplatsen. Ett problem häri är att man inte får alkoholtesta personen när den dömts till villkorlig dom och då kan det vara svårt att bevisa att personen faktiskt varit påverkad. När frivården hörs som vittne vid en rättegång kan det kännas som att det är frivårdsinspektören som inte skött sitt jobb när den dömde misskött sig.

Om en person enstaka gånger kommer försent till arbetspasset lägger man till förlorad tid i schemat. Om en person sätter i system att komma sent till arbetspassen vidtar man åtgärder, till exempel kallar till möte på frivården för samtal kring misskötsamheten. Fortsätter misskötsamheten därefter anmäls ärendet till åklagare.

Diskuterar ni någonsin fall med åklagare innan anmälan om misskötsamhet görs till denne?

Det har inte inträffat ännu, men om det skulle vara något mycket speciellt fall skulle det kunna tänkas.

Händer det att ni vänder er till åklagaren för att få en samhällstjänst undanröjd även om den dömde inte misskött sig?

Ibland blir det ju helt enkelt inte av att samhällstjänsten utförs, till exempel om personen som ska utföra den försvunnit utomlands. Då har man inte mycket annat val än att kontakta åklagaren. Det sker då vanligtvis när det är tre månader kvar av prøvotiden.

4.4.3 Avslutande kommentar

Herrarna på frivården menar att det mest grundläggande kravet för en lyckad samhällstjänst – det vill säga en samhällstjänst som fullgörs utan problem – är att den dömda har en social plattform att stå på, och att så mycket sällan är fallet när missbruk är inblandat. Om denna plattform saknas leder det ofta till problem som i värsta fall kan leda till att påföljden måste undanröjas.

I görligaste mån försöker frivården ordna arbetsplatser åt de dömda personerna som kan ge denne något mer än bara en plats att avtjäna sin påföljd på. Det är dock sällan så kan ske på grund av tidsbrist.

Vad gäller misskötsamhet verkar det vara tydligt vad man inom frivården avser med det och hur man ska agera vid sådan. Att gå vidare med misskötsamheten till åklagare är något man gör först när man inte kunnat lösa problemen på egen hand.

5 Analys

5.1 Inledning

De fyra frågor som inledningsvis ställts har nu avverkats. De två första med hjälp av en klassisk rättsdogmatisk metod där lagstiftning, doktrin och, i den mån det funnits, vägledande avgöranden redovisats. Detta har förhoppningsvis gett en grundlig förståelse för systemets uppbyggnad. Därefter har en rad rättsfall från framförallt tingsrätter presenterats för att besvara de två senare frågorna och på så vis har det åskådliggjorts hur bestämmelserna tillämpas i praktiken. Slutligen har tre olika intervjuer med representanter från olika nivåer som kommer i kontakt med påföljden presenterats.

Men vad var egentligen svaren på frågorna? Och hur var det med systemets förenlighet med likabehandlingsprincipen?

Nedan ska detta vidareutvecklas och analyseras utifrån varje fråga. Först ges en kort sammanfattning av svaret på respektive fråga i syfte att friska upp minnet en aning. Därefter kommer två intressanta punkter per fråga lyftas fram och analyseras. Framställningen avslutas med en kort, sammanfattande slutsats.

5.2 Villkorlig dom med samhällstjänst

5.2.1 Hur förenas villkorlig dom med samhällstjänst?

Brottets art och straffvärde samt den tilltalades tidigare brottslighet ska som alltid vara avgörande vid bestämmande av påföljd. Därtill kommer att vid förening av villkorlig dom med samhällstjänst ska inte bara brottet, utan även den som begått det, passa för påföljden. En person som inte anses ha förmåga eller saknar vilja att utföra samhällstjänst ska inte dömas till denna påföljd. Det starka samband som villkorlig dom med samhällstjänst har med fängelse märks inte enbart på så vis att straffmätningen ska ha sin utgångspunkt i ett alternativt fängelsestraff, utan detta alternativa fängelsestraff ska även anges i domen.

5.2.2 Lämplighetsbedömning

Den lämplighetsbedömning som ska ske innan en person ådöms påföljden villkorlig dom med samhällstjänst kan till en början framstå som något vag och luddig. Några direkta kriterier uppställs inte vilket kan tyckas göra bedömningen godtycklig och i viss mån svårförutsebar. Därtill kommer även att en individs personliga egenskaper kan komma att avgöra vilken påföljden blir. När man talar om att lika fall ska behandlas lika bör det trots allt vara omständigheterna vid brottet och inte den tilltalades personliga egenskaper man syftar på.

Vid en närmare granskning framgår dock att lämplighetsbedömningen inte nödvändigtvis ska ses som en prövning av huruvida en person passar för att utföra samhällstjänst eller ej. I bedömningen ska man snarare se om den dömde har några egenskaper eller personliga omständigheter som gör denne direkt olämplig för samhällstjänst. Det rör sig då vanligtvis om personer med ett allvarligt pågående missbruk, personer som lever under så oorganiserade förhållanden att de inte klarar av att följa en arbetsplan, eller - då arbetet ofta är fysiskt – gravt handikappade personer. I viss mån går det att anpassa arbetet en aning, men som framkommit i intervjun med frivården i Malmö är de möjligheterna väldigt begränsade och personer som besitter dessa egenskaper kan sällan anses lämpliga för samhällstjänst.

Således går bedömningen ut på att se så att det inte finns något rent praktiskt hinder mot samhällstjänst. Bedömningen borde då sällan bli godtycklig, och den tilltalade själv, eller personer med insikt i dennes personliga förhållanden, borde inte ha några svårigheter att inse när denne saknar förmåga att utföra samhällstjänst efter att ha upplysts om vad det innebär.

Det är dock viktigt att en ordentlig utredning görs av den tilltalades personliga förhållanden oavsett om den görs genom Kriminalvårdens försorg i form av en personutredning eller av rätten själv under

huvudförhandlingen. De omständigheter som gör att en person anses olämplig för samhällstjänst kan ofta vara av det slag som den tilltalade helst vill hålla för sig själv och ogärna delar med sig av vid till exempel en offentlig rättegång.

5.2.3 Samtycke

Det samtycke som den tilltalade ska lämna för att samhällstjänst ska bli aktuellt lämnas vanligtvis redan före huvudförhandlingen, eller i vart fall senast under den. Även om den tilltalade upplysts om innebörden av samhällstjänst borde det vara ovanligt att några närmre upplysningar om vad detta kommer innebära i det enskilda fallet kunnat ges på det stadium där samtycket inhämtas. En arbetsplan upprättas först efter att dom meddelats och det hör till ovanligheterna att man redan innan det kan säga var arbetsplatsen kommer vara. På så vis blir den egentliga innebörden av samhällstjänst svårförutsebar för den tilltalade, såväl när samtycke lämnas i samband med en personutredning som vid huvudförhandling.

Samtidigt borde kanske inte en person som döms för brott ha sådan insikt på förhand; på så vis skulle personen kunna få ett inte helt önskvärt inflytande över sin egen påföljd genom att missbruka samtyckeskravet. Annars skulle personen kunna motsätta sig samhällstjänst till dess att denne erbjuds en arbetsplats med arbetsuppgifter som denne anser vara behagligare än de som ursprungligen erbjudits. Det är trots allt en påföljd för brott, vilken ska utgöra ett trovärdigt alternativ till fängelse. Således är det av synnerlig vikt att påföljden är kännbar.

För övrigt borde kravet på samtycke inte bara gälla vid domstillfället utan även därefter, eftersom det – som uttryckts i förarbetena och visats i rättsfallen – är svårt att verkställa en samhällstjänst om den dömde skulle motsätta sig detta. På så vis bör den dömde, om det visar sig att denne fullständigt missuppfattat vad en föreskrift om samhällstjänst innebär och finner påföljden fullständigt outhärdlig, kunna få denne undanröjd utan större svårigheter. Detta trots om den dömde inte har någon möjlighet att på egen hand ansöka därom.

5.3 Undanröjande

5.3.1 Hur undanröjs en villkorlig dom med samhällstjänst?

Undanröjande av villkorlig dom med samhällstjänst enligt 27 kap. 6 § 3 BrB sker när den dömde inte följt den arbetsplan som frivården upprättat för honom eller henne, eller på annat vis agerar på ett sätt som inte kan anses förenligt därmed. Om misskötsamheten inte varit så allvarlig att påföljden bör undanröjas kan den dömde istället meddelas en varning.

För att talan om undanröjande ska komma upp i domstol krävs att åklagare först ansökt därom, vilket i sin tur kräver att Kriminalvården anmält behovet därav till åklagaren. Således krävs det att tre olika myndigheter bedömt misskötsamheten som så pass allvarlig att påföljden ska undanröjas innan så kan ske.

När ansökan om undanröjande väl kommit upp i domstol och rätten, bestående av en lagfaren domare och tre nämndemän, konstaterat att den villkorliga domen med samhällstjänst bör undanröjas ska den ersättas med en annan påföljd. Den nya påföljden ska som utgångspunkt bestämmas till fängelse, men man har inte uteslutit att påföljden kan bli en annan. När påföljden bestämts ska en ny straffmätning göras, vilken normalt ska utgå från det alternativa fängelsestraff som angetts i domen, men rätten är på intet sätt bunden av detta utan kan även beakta andra omständigheter som att den dömde faktiskt utfört en del av samhällstjänsten.

5.3.2 Villkorlig dom och skyddstillsyn

Samhällstjänst kunde inledningsvis enbart föreskrivas i förening med skyddstillsyn, men när föreskriften gjordes till ett permanent inslag i det svenska påföljdssystemet utvidgade man det så att även villkorlig dom kunde förenas med samhällstjänst. Detta i syfte att jämna ut en ojämnavikt mellan två påföljder som i teorin ska vara likställda i hårdhet, om än inte i praktiken. Trots detta kan det fortfarande ifrågasättas om de två påföljderna är likställbara, särskilt när de förenas med samhällstjänst.

När en skyddstillsyn förenats med samhällstjänst ska misskötsamhet av samhällstjänsten först prövas av övervakningsnämnden innan anmälan görs till åklagare för undanröjande. Övervakningsnämnden kan då på egen hand meddela varning, men för att undanröja påföljden måste beslutet fattas av domstol. Således finns det ytterligare ett steg när samhällstjänsten är en föreskrift till skyddstillsyn i jämförelse med när det är en föreskrift till villkorlig dom. Men enligt frivården i Malmö går det, trots detta, snabbare att undanröja en skyddstillsyn än en villkorlig dom.

I och med detta extra steg kan det ifrågasättas om inte gränsen för undanröjande blir lite högre vid skyddstillsyn än vid villkorlig dom. Om övervakningsnämnden på egen hand kan meddela varning borde det vara frestande att göra just det och på så vis klara av saken inom Kriminalvården snarare än att lämna över saken till åklagare och domstol. Detta skulle kunna leda till att vissa fall som faktiskt borde prövas av domstol stannar i övervakningsnämnden. Men de fall som verkligen måste undanröjas lär i slutändan ändå hamna i domstol, men på detta viset skulle villkorlig dom komma att undanröjas i större omfattning.

Om så är fallet blir tillämpningsområdet för villkorlig dom med samhällstjänst något snävare än för skyddstillsyn med samhällstjänst. Inte för att kriterierna för att döma ut påföljden är olika, utan för att en samhällstjänst förenad med villkorlig dom är lättare att undanröja än en skyddstillsyn med samhällstjänst.

Eventuellt skulle det vara möjligt att undvika denna skillnad genom att även låta villkorlig dom med samhällstjänst passera övervakningsnämnden innan ärendet går vidare till åklagare. Men detta ansåg man inte lämpligt när påföljden infördes eftersom övervakningsnämnden annars inte hade med påföljden villkorlig dom att göra.

5.3.3 Ny brottslighet

Det allvarligaste sättet på vilket en person kan åsidosätta sina åligganden enligt en villkorlig dom med samhällstjänst måste vara genom att göra sig skyldig till nya brott. När så sker ska det dock inte leda till undanröjande av påföljden enligt 27 kap. 6 § 3 BrB utan istället ska nytt åtal väckas och först vid en eventuell fällande dom har domstolen att ta ställning till den tidigare utdömda påföljden.

Om däremot åtalet ogillas borde det inte vara möjligt för åklagaren att istället väcka talan om undanröjande. Det har inte ansetts lämpligt att så sker när åtalet lagts ner och borde i än mindre grad vara det efter ett ogillat åtal. Saken blir i och med det ogillade åtalet res judicata och kan då inte prövas på nytt.

Problemet är att det finns en skillnad i beviskraven för en fällande dom och ett undanröjande av villkorlig dom med samhällstjänst. Vad beviskravet för undanröjande är framgår inte av lagtexten, men att det skulle vara så högt som ”utom rimligt tvivel” har inte framkommit utan det framstår snarare som att de är tillräckligt att åklagaren visar att den dömde åsidosatt sina åligganden, något som även bekräftats av Karoline Fridolf.

Således krävs det starkare bevisning för att den grövsta formen av misskötsamhet ska leda till reaktion. Även om en del av likabehandlingsprincipen är att samtidigt som lika fall ska behandlas lika

ska även olika fall behandlas olika, kan inte detta vara riktigt vad man menat därmed.

Samtidigt är det svårt att se hur denna form av misskötsamhet skulle kunna likställas med de övriga. Att det för misskötsamhet i allmänhet skulle krävas att den ställs utom rimligt tvivel skulle få förödande konsekvenser för Kriminalvårdens verkställighet av samhällstjänst. Om man å andra sidan skulle undanröja en villkorlig dom med samhällstjänst genom tillämpning av 27 kap. 6 § 3 BrB på grund av återfall i brott skulle det innebära att den dömda lastades för brottslighet vilken inte prövats på sedvanligt vis, och således inte ställt utom rimligt tvivel.

5.4 Misskötsamhet

5.4.1 Hur allvarlig misskötsamhet krävs för ett undanröjande?

I stycket ovan har misskötsamhet redan behandlats, men det har då rört sig om en analys av misskötsamhet på ett processuellt plan. Här kommer istället definitionen av misskötsamhet och vad som inkluderas i att åsidosätta sina åligganden att behandlas.

När en person plötsligt avbryter sin samhällstjänst och gör sig svårkontaktbar betraktas det nästan alltid som så allvarlig misskötsamhet att domen undanröjs. Om däremot misskötsamheten äger rum på ett tidigare stadium, innan arbetet kommit igång, krävs att den dömde uteblivit från minst två möten för att påföljden ska undanröjas. Detta tyder på – vilket även uttalats i många av domarna – att det för att undanröja en påföljd med hjälp av 27 kap. 6 § 3 BrB krävs att misskötsamheten har varit allvarlig, vilket i ljuset av rättsfallen verkar kräva lite mer än vad som skrivits i förarbetena enligt vilka huvudregeln är att påföljden ska undanröjas vid misskötsamhet.

5.4.2 Gränsen mellan 27 kap. 2 a § 3 st och 27 kap. 6 § 3 BrB

Som nämnts som hastigast i rättsfallstudien finns något av ett gränsdragningsproblem mellan 27 kap. 2 a § 3 st och 27 kap. 6 § 3 BrB. Hovrätten över Skåne och Blekinge har i rättsfallet RH 2002:68 (se 2.4.3.3) uttryckt att 6 § inte är tillämplig då den dömde inte kan klandras för att samhällstjänsten inte utförts som den ska, utan att man då istället ska tillämpa 2 a §.

Enligt 2 a § kan man, när skäl därtill finns, upphäva eller ändra en föreskrift om samhällstjänst. Enligt förarbetena borde så ske om den dömde drabbas av en inte övergående sjukdom eller att det uppstår arbetsbrist på arbetsplatsen och enbart ett fåtal timmar samhällstjänst kvarstår. Någon möjlighet att med stöd av denna paragraf på ett mer omfattande vis förändra påföljden finns inte. Således uppstår problem när det är mer än ett fåtal timmar samhällstjänst som kvarstår. Om man då skulle upphäva samhällstjänsten med stöd av 2 a § skulle den nya påföljden enbart bli villkorlig dom. Hade hindret mot samhällstjänsten uppdagats redan innan domstillfället hade en villkorlig dom utan samhällstjänst ansetts vara otillräcklig och påföljden hade istället blivit fängelse. Att på så vis låta en omständighet som *när* ett hinder mot samhällstjänst uppdagats avgöra om påföljden blir villkorlig dom eller fängelse kan varken anses uppfylla kraven på konsekvens eller förutsebarhet då det i så fall snarare blir slumpen än de omständigheter som räknas upp i 30 kap. 4 § BrB som avgör vad påföljden blir.

Det måste således finnas större utrymme att förändra påföljden även när den dömde inte misskött sig, som till exempel om den dömde på ett tidigt stadium blir sjuk eller att omständigheterna förändras så att den dömde av någon annan anledning inte kan utföra samhällstjänsten. Något sådant utrymme finns inte i 2 a § utan det måste då ske med stöd av en annan bestämmelse. Det enda alternativ som rimligen kvarstår är då 6 § i samma kapitel.

För övrigt ska man här komma ihåg att när en villkorlig dom med samhällstjänst upphävs enligt 27 kap. 6 § 3 BrB och ersätts med fängelse är detta inte ett straff för att den dömde misskött sig. Det lär sannolikt upplevas så av den dömde själv, och i viss mån får det även anses vara bra att den dömde upplever det så, men det är inte det egentliga syftet. Villkorlig dom med samhällstjänst är en påföljd som inom vissa gränser ska vara jämförbar med fängelse, men som kan avtjänas utanför anstalt. Om påföljden således undanröjs och ersätts med fängelse ersätts den med en likställbar påföljd. Oavsett om påföljden är villkorlig dom med samhällstjänst eller om den är fängelse är det fortfarande en påföljd på brottet, inte en form av bestraffning för att den dömde misskött sig efter det att dom meddelats.

6 § föreskriver att en villkorlig dom med samhällstjänst får undanröjas och ersättas med en annan påföljd ”om den dömde inte iakttar vad som åligger honom enligt den villkorliga domen”. Även om ordalydelsen och även förarbetena i huvudsak syftar på att den dömde misskött sig finns inget hinder mot att påföljden undanröjs när åliggandena inte iakttagits av andra skäl än just misskötsamhet. Formuleringen syftar ju inte enbart på att det är samhällstjänsten som inte utförts som den ska utan det kan även vara den dömdes övriga åligganden enligt den villkorliga domen som åsidosatts.

I det rättsfall som presenterats under 3.2.4.1 har Blekinge tingsrätt undanröjt en villkorlig dom med samhällstjänst genom tillämpning av 6 § trots att man inte ansett att den dömde kunnat klandras för att samhällstjänsten inte utförts. Den nya påföljden har visserligen bestämts till enbart villkorlig dom så det kan tyckas att man då lika gärna kunnat tillämpa 2 a § istället. Dock har man inte bara undanröjt samhällstjänsten utan hela påföljden för att sedan göra ett nytt påföljdsval varvid man vägt in ett antal faktorer för att komma fram till den nya påföljden. Att utgången blev densamma som om man använt sig av 2 a § betyder således inte att man lika gärna kunde ha gjort det. Särskilt inte med tanke på att inte en enda timme samhällstjänst utförts i det aktuella rättsfallet.

En skillnad mellan 2 a § och 6 § borde således vara att vid bedömning av om undanröjande kan ske enligt den förra måste hänsyn tas till om den nya påföljden (det vill säga villkorlig dom) är tillräcklig. Om så inte bedöms vara fallet kan inte föreskriften om samhällstjänst upphävas med tillämpning av paragrafen. I 6 § bör inte den nya påföljden påverka bedömningen av

själva undanröjandet, utan där sker undanröjandet först och därefter ser man på den nya påföljden.

Det har inte givits några förslag på lösning på det ovan presenterade problemet vare sig i förarbetena eller doktrinen, och existerande rättsfall kan inte sägas ha något direkt prejudicerande värde. Från den dömdes synvinkel borde det normalt vara att föredra en bedömning enligt 2 a § snarare än 6 § då den förra vanligtvis borde leda till att den nya påföljden blir något mildare än vid en bedömning enligt den senare paragrafen. Generellt ska man vid tveksamheter välja det alternativ som för den tilltalade, eller i detta fall dömde, ter sig vara det mildare, men det kan här ifrågasättas om inte allmänprevention och moralbildning här borde få företräde, särskilt i ljuset av den betoning man i förarbetena lagt på att samhällstjänst ska utgöra ett trovärdigt alternativ till fängelse.

Således borde det i författarens mening vara möjligt att tillämpa 6 § för att undanröja villkorlig dom med samhällstjänst inte bara i de fall då den dömde kan påstås direkt ha misskött sig utan även när så behöver ske av andra skäl. Att istället med stöd av 2 a § ta bort samhällstjänsten i sin helhet borde å andra sidan vara reserverat för fall där påföljden kan anses mer eller mindre helt verkställd.

5.4.3 En brist på riktlinjer

För att en villkorlig dom med samhällstjänst ska undanröjas krävs först att Kriminalvården anmäler till åklagare att den dömde misskött sig, sedan att åklagaren ansöker om undanröjande hos tingsrätten och avslutningsvis att även tingsrätten anser att det finns övervägande skäl för att undanröja påföljden. Att den dömdes misskötsamhet först ska prövas av två andra myndigheter än domstol, varav bara en består av juridiskt skolade personer, kan leda till en ökad godtycklighet.

Det kan visserligen jämföras med gången i ett vanligt brottmål, från polis, till åklagare och slutligen domstol, men då är kriterierna för bedömning ofta tydliga och framförallt fastslagna i lag. Dessutom grundas då sällan bedömningen på individens personliga egenskaper vilket det i viss mån får anses göra i de bedömningar som sker vid undanröjande av villkorlig dom med samhällstjänst.

Som redan nämnts i rättsfallstudien finns ingen tydlig gräns för hur många gånger en person kan missköta sig utan att få sin påföljd undanröjd. Det borde inte vara omöjligt att fastställa en ungefärlig gräns, i vart fall för de vanligare och ofta likartade formerna av misskötsamhet, såsom att den dömde inte hörsammar Kriminalvårdens kallelser. Enligt Kriminalvårdens interna föreskrifter ska, när så inte skett efter två kallelser, saken anmälas till åklagare, som då förmodas ansöka om att påföljden undanröjs. Men ser man på de studerade rättsfallen verkar två obesvarade kallelser inte vara tillräckligt för att domstol ska undanröja påföljden.

Således skulle tydligare – och myndighetsöverskridande – riktlinjer inte bara främja förutsebarhet och en enhetlig rättstillämpning utan även processekonomiska skäl talar där för. Om sådana riktlinjer upprättades skulle färre processer behöva föras i onödan på grund av skillnader i när Kriminalvården och när domstol anser att misskötsamhet bör leda till undanröjande.

Men även en allt för stark gräns kan leda till ojämlikhet. Om man till exempel ser på det engelska systemet där man får *en* andra chans oavsett på vilket vis man misskött sin samhällstjänst. På så vis jämför man exempelvis sen ankomst med att dyka upp drogpåverkad på arbetsplatsen. De olika formerna av misskötsamhet borde således inte behandlas lika utan det måste alltid finnas utrymme för bedömning i det enskilda fallet.

5.5 Den nya påföljden

5.5.1 Vad ersätter villkorlig dom med samhällstjänst i praktiken?

Den nya påföljden ska i de flesta fall bestämmas till fängelse. För att välja en annan påföljd krävs särskilda skäl. Det är svårt att säga vad dessa särskilda skäl kan vara då det enbart ansågs finnas sådana i två av fallen. När längden på det nya fängelsestraffet bestäms ska alternativstraffet användas som utgångspunkt och hänsyn tas till hur stor del av samhällstjänsten som utförts med proportionerlig nersättning av fängelsestraffet därefter.

5.5.2 Annan påföljd än fängelse

Att bestämma påföljden till någon annan än fängelse bör – som framhållits i förarbetena – vara begränsat till undantagsfall. Även om domstolen inte är helt bunden av den tidigare påföljdsbedömningen får en talan om undanröjande inte leda till en omprövning av den tidigare domen i påföljdsdelen. Om en sådan omprövning ska ske ska den göras av högre instans, efter överklagande.

Men det kan givetvis vara så att det sedan det att dom meddelats tillkommit nya omständigheter. Det borde då i vart fall vara möjligt att låta dessa påverka bedömningen när det är omständigheter som visserligen uppdagats först efter att dom meddelats, men som existerat redan innan så skett. Men gäller detsamma när omständigheterna faktiskt förändrats efter det att den ursprungliga domen meddelats? Att bestämma påföljden till fängelse av den enkla anledning att man vid en tidigare bedömning kommit fram till att påföljden borde bestämmas till villkorlig dom med samhällstjänst, trots att det nu finns skäl som talar för en annan påföljd än fängelse, borde inte alltid vara lämpligt.

I och med att den ursprungliga påföljden undanröjts *måste* en ny påföljdsbedömning ske. Även om sambandet mellan villkorlig dom med samhällstjänst och fängelse är väldigt starkt kan inte domstolen vara helt bunden därav. Det skulle rentav kunna ses som stötande att rakt av bestämma påföljden till fängelse utan att göra en fristående bedömning. I de allra flesta fallen borde dock den nya påföljden bli fängelse.

Således borde det krävas något utöver det vanliga för att man ska kunna frånga huvudregeln om fängelse. I rättsfallstudien har sådana skäl varit att den dömde haft ett vårdbehov eller att det förflutit osedvanligt lång tid sedan domstillfället. Det kan då sägas att det krävs något som talar mot att den nya påföljden bestäms till fängelse. Att den dömde utfört en stor del av samhällstjänsten borde inte vara en sådan omständighet, med eventuellt

undantag för när det kvarstående antalet timmar samhällstjänst understiger vad som får antas motsvara fängelseminimumet på 14 dagar.

Enligt författaren borde ett system där domstolen är alltför hårt bunden av tidigare avvägningar leda till en stelhet som i vissa fall kan bli problematisk. Det finns fall när domstolen måste göra en annan bedömning för att inte resultatet ska bli olämpligt. Det betyder inte att den tidigare bedömningen varit felaktig, utan det borde normalt bero på att nya omständigheter kommit till dagens ljus. Samtidigt har en bedömning redan gjorts och för att ändra detta beslut borde det krävas att det är just olämpligt om det gamla beslutet kvarstår. Det blir således endast fråga om att i undantagsfall göra en annan bedömning.

5.5.3 Straffets längd

Vid bestämmande av längden på ett fängelsestraff efter det att en villkorlig dom med samhällstjänst undanröjts ska hänsyn tas till det angivna alternativstraffet och vad den dömde genomgått till följd av domen, det vill säga framförallt hur mycket av samhällstjänsten som utförts. Har ingen del av samhällstjänsten utförts borde längden på fängelsestraffet normalt bli detsamma som det i domen angivna alternativstraffet. Av rättsfallstudien och av intervjun med Karoline Fridolf framstår det som att man i viss mån får göra en ungefärlig uppskattning av avdraget på fängelsestraffet för utförd samhällstjänst snarare än att göra ett procentuellt avdrag.

Det låter som att detta lätt skulle kunna leda till godtyckliga och inte helt enhetliga bedömningar. I praktiken borde dock detta sällan orsaka problem då straffen för det mesta är så pass korta att utrymmet för olika strafflängder är begränsade. Ser man på besluten i rättsfallstudien är det svårt att se hur domstolarna hade kunnat komma fram till andra strafflängder än de som blivit den faktiska utgången och det får anses framgå ganska tydligt hur mycket fängelsestraffet ska sättas ned med. Om man kommer upp i högre siffror kan det däremot vara klokt att använda Martin Borgekes omvända tumregel vid bestämmande av fängelsestraffets längd.

5.6 Avslutning

Den ursprungliga frågan om huruvida den nya påföljden kan bestämmas till någon annat än fängelse har redan besvarats jakande. Så är fallet även om de omständigheter som föranleder en annan bedömning än den ursprungliga uppkommit först efter det att dom meddelats; det kan rentav vara orsaken till varför den villkorliga domen med samhällstjänst undanröjs. Att domstolen utan att nya omständigheter tillkommit eller uppdagats bestämmer påföljden till en annan borde vara reserverat för mer ovanliga undantagsfall. Oavsett vad som föranleder att den nya påföljden blir en annan än fängelse borde det krävas att det finns särskilda skäl för detta och utgångspunkten är således fortfarande att den nya påföljden ska bestämmas till fängelse.

Det har framkommit lite olika åsikter om möjligheten att genom tillämpning av 27 kap. 6 § 3 BrB undanröja en villkorlig dom med samhällstjänst även när den dömde inte åsidosatt sina åligganden genom att missköta sig. Om så inte vore fallet skulle det innebära en begränsning av möjligheten till undanröjande som kan medföra att påföljdens trovärdighet skulle kunna ifrågasättas, vilket man varit synnerligen noggrann med att betona att så inte får ske. Således måste det finnas utrymme för att även i andra fall kunna undanröja påföljden med tillämpning av denna paragraf.

Vissa av de punkter där man omedelbart anar att det kan finnas brister i påföljdens förenlighet med likabehandlingsprincipen visar sig vid en närmare granskning inte orsaka några problem i praktiken eller kanske rentav vara befogade. Här åsyftas framförallt lämplighetsbedömningen samt kravet på samtycke som finns vid utdömandet av påföljden, såväl som bestämmandet av längden på ett nytt fängelsestraff vid undanröjande av påföljden.

Det finns däremot vissa, mindre uppenbara, punkter där det i högre grad kan ifrågasättas om systemet är förenligt med likabehandlingsprincipen. En av dessa är den skillnad som finns mellan villkorlig dom som förenats med samhällstjänst och en motsvarande skyddstillsyn. Det är möjligt att skillnaden mellan de två påföljdernas system för undanröjande leder till en olikhet i tillämpningsområdena för dem. Eventuellt skulle denna skillnad kunna undvikas genom att i större utsträckning samordna systemen.

Ett annat problem är att olika former av misskötsamhet av påföljden behandlas olika. För att frånvaro från arbetsplatsen eller att den dömde gjort sig svårkontaktbar för Kriminalvården ska föranleda en reaktion krävs att denna misskötsamhet kan påvisas av åklagare. Om däremot misskötsamheten består av att den dömde gjort sig skyldig till nya brott – det grövsta sättet på vilket en villkorlig dom med samhällstjänst kan misskötas – krävs det att åklagaren kan ställa detta utom rimligt tvivel. Denna skillnad framstår som något svårare att komma till rätta med utan att rättssäkerheten kan komma att åsidosättas.

Den tredje och sista punkt där villkorlig dom med samhällstjänsts förenlighet med likabehandlingsprincipen kan ifrågasättas på ett allvarigare sätt är de bristande riktlinjerna. Att det inte på ett tydligt sätt framgår hur vissa av bedömningarna vid undanröjande av påföljden ska göras kan leda till svårforcerbarhet och inkonsekvens. Detta verkar särskilt orsaka problem i samspelet mellan de olika myndigheter som kommer i kontakt med samhällstjänst.

Eventuellt kan vissa av dessa problem komma att rättas till något om den pågående påföljdsutredningen får genomslag, framförallt vad gäller de bristande riktlinjerna för undanröjande av påföljden samt skillnaden mellan skyddstillsyn och villkorlig dom. Men det framstår inte i dagsläget som att utredningen kommer innehålla lösningar på samtliga problem som här presenterats.

Bilaga A

Mål	Brott	Påföljd	Utfört	Inställning	Misskötsamhet	Beslut	Ny påföljd
B 3330- 09	Misshandel	75 h (2 mån)	Ca 50 %	Bestred	Ej följt plan	Undanröjd	1 mån fängelse
B 1498- 10	Grov olovlig körning m.m.	50 h (1 mån)	0 h	Bestred	Ej medverk, ej kontaktbar	Varning	-
B 465- 11	Misshandel	100 h (3 mån)	4 h	Medgav	Frånvaro + missbruk	Undanröjd	Skyddstillsyn + kontraktsvård
B 1003- 10	Grovt rattfylleri m.m.	40 h (1 mån)	0 h	Bestred	Frånvaro + ej kontaktbar	Varning	-
B 1306- 10 Ö 2370- 10	Misshandel -II-	50 h (1 mån) -II-	32 h -II-	Bestred -II-	Uteblivit från sju arbetspass -II-	Undanröjd -II-	14 d. fängelse -II-
B 778- 11	Misshandel, Narkotika- brott	160 h (6 mån)	0 h	Bestred	Misskött kontakt med frivården	Varning	-
B 285- 10	Våld mot tjänsteman	50 h (1 mån)	0 h	Bestred	Helt passiv	Varning	-
B 1003- 10	Våld mot tjänsteman	50 h (1 mån)	0 h	Bestred	Uteblivit + ej kontaktbar	Undanröjd	1 mån fängelse
B 1695- 10	Misshandel	40 h (21 d.)	0 h	Bestred	Uteblivit + svårkontaktbar	Varning	-
B 1419- 11	Ofredande m.m.	40 h (1 mån)	0 h	Medgav	Psykiska besvär	Undanröjd	Villkorlig dom
B 2241- 11	Våld mot tjänsteman, rattfylleri...	40 h (1 mån)	12 h	-	Bröt all kontakt	Undanröjd	3 v. fängelse
B 299- 10	Grovt rattfylleri	50 h (1 mån)	0 h	Bestred	Svårkontaktbar	varning	-
B 1656- 10	Olovlig spritillverk- ning m.m.	50 h (1 mån)	0 h	Bestred	Ej hörsammat kallelser	Undanröjd	1 mån fängelse
B 3134- 10	Våld mot tjänsteman	50 h (1 mån)	16 h	Bestred	Uteblivit	Undanröjd	21 d. fängelse
B	Olaga hot,	70 h (2	25 h	Bestred	Brutit	undanröjd	1 mån

2394-10	ofredande	mån)			kontakten		fängelse
B 544-11	Grovt rattfyller m.m.	50 h (1 mån)	0 h	Bestred	Ej hörsammat två kallelser	Varning	-
B 5168-10	Grovt rattfylleri	50 h (1 mån)	0 h	-	Uteblivit från fyra möten	Undanröjd	1 mån fängelse
B 743-11	Våld mot tjänsteman	50 h (1 mån)	0 h	Bestred	Uteblivit från två möten	Ogillades	-
B 2254-11	Misshandel	50 h (1 mån)	0 h	Bestred	Ej hörsammat två kallelser	Undanröjd	1 mån fängelse
Ö 1993-11	-II-	-II-	-II-	Varning	-II-	Varning	-
B 2189-11	Misshandel	50 h (1 mån)	7,5 h	Medgav skyddstillsyn	Ej kunnat arbeta p.g.a. sviktande hälsa	Undanröjd	1 mån fängelse
B 2847-11	Stöld	100 h (3 mån)	16/20 h	Bestred	Brutit kontakt	Varning	-
B 2310-11	Narkotikabrott	50 h (1 mån)	0 h	-	Ej skött kontakt med frivården	Undanröjd	1 mån fängelse
B 3612-11	Häleri	75 h (2 mån)	0 h	Bestred	Frivården ej kunnat finna arbetsplats	Ogillades	-
B 4283-11	Våld mot tjänsteman	50 h (1 mån)	15 h	Bestred	Ej medverkat	Undanröjd	20 d. fängelse

Käll- och litteraturförteckning

Litteratur och artiklar

Berg, Ulf m.fl., *Brottsbalken – en kommentar (kap. 25-38) Om påföljderna*, supplement 25, Norstedts blå bibliotek, 2011

Borgeke, Martin, *Att bestämma påföljd för brott*, Norstedts Juridik AB, Malmö, 2008

Borgeke, Martin, *Vilka grundtankar bör gälla för påföljdsbestämning?*, ur *Flores Jures et legum*, festskrift till Nils Jareborg, Iustus förlag, 2002

Borgeke, Martin m.fl., *Tillämpningsområdet för samhällstjänst*, SvJT 2000 s. 421

Jareborg, Nils och Zila, Josef, *Straffrättens påföljdslära*, tredje upplagan, Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2010.

Sterzel, Gerog och Borgeke, Martin, *Studier rörande påföljdspraxis m.m.*, fjärde upplagan, Jure Förlag AB, Stockholm, 2009

Strahl, Ivar och Lindberg, Torgny, *Villkorlig dom och villkorlig frigivning samt det därtill anknutna skyddsarbetet*, P.A. Norstedt & Söners Förlag, Stockholm, 1944

Örnemark Hansen, Helén, *Likhet inför lagen – lika inför straffet? – För och nackdelar med individanpassad rättssäkerhet*, Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab, 2011, nr. 3

BRÅ, PM 1994:3, *Samhällstjänst som alternativ till fängelse (utvärdering av 1990-1992 års försöksverksamhet)*, Tommy Andersson, Stockholm, 2003

BRÅ, rapport 2003:3, *Samhällstjänst – i samhällets tjänst?*, Karin Andersson och Lottie Wahlin, Stockholms, 2003

BRÅ, rapport 2010:10, *Frivården i Sverige, en kartläggning*, Stina Andersson m.fl., Stockholm 2010

Karnov 2010/11, Thomson Reuters Professional AB, Stockholm 2010

Tryck

NJA II 1998

Regeringens proposition 1989/90:7 *om försöksverksamhet med samhällstjänst*

Regeringens proposition 1997/98:96 *Vissa reformer av påföljdssystemet*
Direktiv 2009:60 *En översyn av påföljdssystemet*

Intervjuer

Intervju med Fredrik Wersäll, särskild utredare i påföljdsutredningen, 2012-02-06

Intervju med Karoline Fridolf, rådman vid Helsingborgs tingsrätt, 2012-02-08

Intervju med frivårdsinspektörer, frivården i Malmö, 2012-02-13

Rättsfallsförteckning

Högsta domstolen

NJA 1996 s. 757
NJA 1997 s. 278
NJA 1999 s. 561
NJA 2000 s. 17 I och II
NJA 2000 s. 314
NJA 2002 s. 653
NJA 2008 s. 503

Hovrättsavgöranden

RH 2001:68
RH 2002:52
RH 2002:68
RH 2005:55
RH 2009:12
RH 2011:9
Hovrätten över Skåne och Blekinges beslut 2011-03-01, Ö 2370-10
Göta hovrätts beslut 2011-11-01, Ö 1993-11

Mål från tingsrätter

Ystads tingsrätts beslut 2010-02-09, B 3330-09
Ystads tingsrätts beslut 2010-06-10, B 1498-10
Ystads tingsrätts beslut 2011-04-28, B 465-11
Kristianstads tingsrätts beslut 2010-06-02, B 1003-10
Kristianstads tingsrätts beslut 2010-08-10, B 1306-10
Kristianstads tingsrätts beslut 2011-06-03, B 778-11
Hässleholms tingsrätts beslut 2010-04-09, B 285-10
Hässleholms tingsrätts beslut 2010-07-07, B 1003-10
Hässleholms tingsrätts beslut 2010-10-29, B 1695-10
Blekinge tingsrätts beslut 2011-08-17, B 1419-11
Blekinge tingsrätts beslut 2011-10-07, B 2241-11
Kalmar tingsrätts beslut 2010-02-02, B 299-10
Kalmar tingsrätts beslut 2010-06-01, B 1656-10
Kalmar tingsrätts beslut 2010-08-12, B 3143-10
Kalmar tingsrätts beslut 2010-10-21, B 2394-10
Kalmar tingsrätts beslut 2011-02-23, B 544-11
Kalmar tingsrätts beslut 2011-02-28, B 5168-10
Kalmar tingsrätts beslut 2011-03-15, B 743-11
Kalmar tingsrätts beslut 2011-06-29, B 2254-11
Kalmar tingsrätts beslut 2011-07-26, B 2189-11
Kalmar tingsrätts beslut 2011-09-01, B 2847-11
Kalmar tingsrätts beslut 2011-09-05, B 2310-11
Kalmar tingsrätts beslut 2011-11-04, B 3612-11
Kalmar tingsrätts beslut 2011-12-23, B 4283-11